

Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU)
15 hp

Den Goda Platsen

- om varför vi tycker mer om vissa platser än andra

Stina Roos

SLU

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet

Examen: kandidatexamen

Titel (sve): den goda platsen– om varför vi tycker mer om vissa platser än andra

Titel (eng): a good place to be - on reasons for man's place preferences

Ämne: Landskapsarkitektur

Nyckelord (6-10 st): landskapsarkitektur, upplevelse, preferens, plats, miljöpsykologi, urban, natur, platsanknytning, platsidentitet, *topophilia*, *insideness*

Författare: Stina Roos

Handledare (SLU/extern): Jenny Nord, Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp

Examinator (SLU/extern): Eivor Bucht, Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp

Kurskod: EX0379

Kurstitel: Skriva om landskap

Omfattning (hp): 15 hp

Nivå och fördjupning: Grund C

Ort, månad, år: Alnarp, maj, 2010

Serie: Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten

Fotokollage på framsidan föreställer exempel på goda platser. (Foton: Stina Roos. Drakamöllan, Österlen, maj 2010; Stina Roos. Bohuslän, juni 2009; Stina Roos. Alnarp, maj 2010; Saumil Shah. Piazza san Marco, Venedig, 080515; Stina Roos. Alhambra, Granada, januari 2007).

SAMMANDRAG

Den här uppsatsen syftar till att sammanställa olika aspekter på vad som kan vara en god plats. Varför tycker människor mer om vissa platser än andra? Uppsatsen har baserats på miljöpsykologiska studier och andra landskapsteorier, bland andra Kaplan&Kaplan, Altman&Low, Korpela, Tuan och Relph. Olika teorier presenteras och diskuteras utifrån landskapsarkitektens arbetsfält.

Uppsatsen är uppdelad i två huvudavsnitt som behandlar platserns fysiska attribut – *platser vi möter för första gången* respektive psykologiska attribut – *platser vi återkommer till*. Platserns fysiska attribut utgörs av de landskapselement den innehåller och hur dessa är placerade i rummet. Det finns stora tvärkulturella likheter i människors platspreferenser vad avser platser fysiska attribut men också vissa skillnader. Naturliga element, allra helst träd och vatten, är fysiska element som kan vara utmärkande för en god plats. Placeringen av olika element i rummet påverkar också vår estetiska upplevelse. Vi är känsliga för balansen mellan ”hårda”, konstruerade element och ”mjuka”, som vegetation och vatten men också mellan hur komplex platsen är och hur lätt den är att förstå.

Platserns psykologiska attribut utgörs av de psykologiska band vi utvecklar med platser som vi återkommer till, till exempel vårt hem. Vårt förhållande till platser påverkar vår upplevelse av den platsen men också vår upplevelse av andra platser. Vi har alla djupt personliga goda platser som påverkar vem vi är och våra estetiska värderingar. Därför är det viktigt för landskapsarkitekten att involvera de boende vid förändringar i en befintlig miljö, för att försöka ta hänsyn till kulturella, sociala och individuella band de boende har till platsen. Att undersökningar visar att landskapsarkitekter är dåliga på att förutsäga allmänhetens platspreferenser kan vara ännu en anledning.

Vi ger kulturellt delade meningar till platser för att underhålla vår gruppidentitet. Det är svårt att genomföra preferensstudier där endast kulturen är en variabel faktor. Därigenom är det också svårt att förutsäga exakt *hur* kulturella faktorer påverkar våra platspreferenser bara *att* de kan göra det.

I slutet av uppsatsen sammanfattas i korthet ett par teorier som försöker förklara människans platspreferenser utifrån biologiska och/eller kulturella faktorer. Landskapsarkitekten behöver vara medveten om att hennes estetiska normer kan vara påverkade av både biologiska, kulturella och individuella faktorer. En lyhördhet för vad människorna på den berörda platsen eller i dess omgivningar har för estetiska preferenser kan i kombination med landskapsarkitektens egna estetiska normer resultera i fler goda platser i vårt samhälle.

ABSTRACT

How can man's place preferences be explained? What aspects influence our experience of place? This essay attempts to define *a good place to be* drawing from sources of environmental psychology as well as other landscape theories and relating these findings to the landscape architect's field of work. Physical place properties, like physical elements and their juxtaposition in space are examined in relation to place preferences as well as psychological properties, such as place attachment and place identity due to cultural or social aspects.

There are strong cross-cultural similarities in our place preferences but there are also some differences. Natural elements, like trees or water, are widely preferred over man-made ones, like buildings, roads or fences.

Man seems to be sensitive for the balance between different place characteristics, like the balance between "soft", natural, elements and "hard" man-made ones or the complexity versus the legibility of place. The fact that people use places for the development and maintenance of their identity on an individual, group and cultural level is discussed as well as the impact this may have on our aesthetic preferences. It may well be that the psychological attributes of place can account for the cross-cultural differences in place preferences. It is possible that man's aesthetic preferences may be influenced by biological, cultural as well as individual aspects during his life-time. An awareness of aspects that make up the individual's aesthetic preferences and that these may not always be compatible with, or better than, the preferences of other people may well be the trademark of a truly professional landscape architect.

FÖRORD

Finns det något facit på en vad som utgör en God Plats? Sannolikt inte. Det förhindrar inte att man som landskapsarkitektstudent söker efter byggstenar till ett sådant facit.

Hur reagerar vi på vår omgivning och varför? Det finns så mycket forskning om detta och så lite tid under utbildningen att läsa in sig på den! Därför var det spännande att för en gångs skull få tid att riktigt gräva ner sig i vissa kultförklarade teoretikers verk, som Tuan, Relph, Kaplan&Kaplan med flera. Förhoppningsvis blir man på vägen en bättre landskapsarkitekt...

Tack Jenny Nord för att du ruskat om mig ibland och tvingat mig se även på andra aspekter av olika företeelser än de rent miljöpsykologiska. Och tack för att du läst och läst och fortfarande orkat ha några uppmuntrande ord över...

Och tack Christian för allt stöd, alla genomläsningar och all peppning när arbetet har känts alldeles för stort och när det varit svårt att se några vettiga samband!!

Alnarp/ Lomma 2010-05-21

Stina Roos

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANDRAG	3
ABSTRACT	4
FÖRORD	5
INLEDNING	8
BAKGRUND	8
MÅL OCH SYFTE	9
<i>frågeställningar</i>	9
MATERIAL OCH METOD.....	9
DEFINITIONER OCH AVGRÄNSNINGAR	10
<i>om den "estetiska" platsupplevelsen</i>	10
<i>om platsbegreppet</i>	11
<i>om PLATS, LANDSKAP och MILJÖ</i>	11
<i>avgränsningar</i>	11
DISPOSITION	12
NÅGRA AV MINA PLATSER	13
<i>Stortorget i Lund</i>	13
<i>Myrtengården, Alhambra</i>	14
<i>Sommarstugeverandan, Bohuslän</i>	15
PLATSER VI MÖTER FÖR FÖRSTA GÅNGEN	16
NÅGRA LANDSKAPSTEORETIKERS SYN PÅ DEN INITIALA PLATSUPPLEVELSEN	16
METODDISKUSSION	17
KAPLAN OCH KAPLANS STUDIER.....	18
<i>Kaplan och Kaplans förklaringsmodell</i>	18
<i>resultat av Kaplan och Kaplans preferensstudier sett till bildinnehåll</i>	19
<i>resultat sett till platsernas rumsliga gestaltning</i>	20
<i>skillnader i platspreferenser beroende på kulturell eller annan grupptillhörighet</i>	21
YANG OCH BROWNS TVÄRKULTURELLA STUDIE AV PREFERENSER KOPPLAT TILL LANDSKAPSELEMENT OCH LANDSKAPSTILAR.....	22
<i>landskapsstilar</i>	22
<i>resultat och slutsatser av Yang och Browns studie</i>	22
DISKUSSION	24
PLATSER VI ÅTERVÄNDER TILL.....	28
OM PLATSANKNYTNING, PLATSIDENTITET, TOPOPHILIA, INSIDENESS	28
<i>platsanknytning och platsidentitet</i>	28
<i>topophilia</i>	29
<i>insideness-begreppet</i>	29
PLATSANKNYTNING	30
<i>platsanknytningens innebörd och funktioner</i>	30
<i>empatisk "insideness"</i>	32
PLATSIDENTITET	33
<i>existentiell "insideness"</i>	33
<i>användandet av platser i barns och ungdomars identitetsutveckling</i>	33
PLATSER SOM ARKETYPER?	36
<i>skogen</i>	36
<i>stranden</i>	36

<i>Dalen</i>	37
<i>ön</i>	37
DISKUSSION	38
BIOLOGISKA OCH KULTURELLA FÖRKLARINGSMODELLER	41
<i>habitat och prospect - refugeteorierna</i>	41
<i>biophilia - biophobia</i>	42
<i>Bourassas tredelade paradigm</i>	43
ANALYS OCH SLUTSATSER	45
ANALYS	45
<i>Stortorget, Lund</i>	45
<i>Myrtengården, Alhambra</i>	46
<i>sommarstugeverandan, Bohuslän</i>	47
SLUTSATSER	50
<i>möjliga fortsatta studier</i>	51
REFERENSFÖRTECKNING	52
TRYCKTA KÄLLOR	52
OTRYCKTA KÄLLOR.....	53

INLEDNING

Bakgrund

Visst har du också vissa platser som du tycker särskilt mycket om? Som du söker dig till för att tänka, vila eller njuta av vädret. Som är ditt förstahandsval för en picknicklunch med vännerna på stan eller en romantisk utflykt med den du älskar. I staden eller på landet. Där du njuter av själva platsen som sådan eller av de minnen och associationer den väcker hos dig.

Det finns platser som vi väljer att återvända till gång efter gång. Det finns platser som vi reagerar speciellt på redan vid vår första kontakt med dem. När du kommer till en ny sådan plats är ofta reaktionen omedelbar, en känsla av frid, glädje, eller tillhörighet. Varför? Vad är det som gör en sådan plats så speciell? Sannolikt påverkar minnen och kulturella normer. Finns det andra faktorer?

I den första kursen på utbildningen till landskapsarkitekt fick vi i uppgift att i grupp gå ut i Alnarpsparken en eftermiddag för att hitta exempel på *Den goda platsen*. Vår grupp valde en plats på en äng under en av de 200-åriga ekarna i parken. Ekens knotiga grenar gav en tydlig rumskänsla och blomsterängen en mjuk inbjudande matta att vila på. Platsen avgränsades av en buskplantering och erbjöd utblickar mot parkens planteringar. Varför valde vi den platsen?

Tänk dig ett torg i din hemstad. Upplever du den på samma sätt; ser du samma sak som turisterna från Japan? Som den gamla damen med rollator? Eller ens som din bästa vän som du snart ska träffa där? Sannolikt inte. Varför?

Riksdagen har antagit mål för miljö kvaliteten inom 16 områden. I generationsperspektivet enligt prop. 2004/05:150 för miljömål 15, *God bebyggd miljö*, sägs bland annat att den bebyggda miljön ska ge "... skönhetsupplevelser och trevnad..." medan "det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av byggnader och bebyggelsemiljöer samt platser och landskap med särskilda värden värnas och utvecklas." (Miljömålsportalen. 2009)

Enligt riksdagen är det alltså av vikt att vi skapar platser som skänker Sveriges invånare estetiska upplevelser och att vi tillvaratar platser av kulturellt, historiskt eller arkitektoniskt värde. Vem avgör vilka dessa platser är? Finns det något recept på en god plats som tilltalar alla?

Tänk om det finns platser som människor av alla åldrar och bakgrunder tycker om! Finns det några särskilda rumsliga element som borgar för att vi ska tycka om en plats? Och i så fall, vad beror det på? Är det evolutionärt betingat; något som har med människans tidigaste tillvaro som jägare/samlare att göra? Hur påverkas vi av vår kulturella och sociala bakgrund?

Som färdiga landskapsarkitekter kommer många av oss att arbeta just med att försöka få till stånd goda platser i olika skalor i samhället, både i Sverige och i andra länder. En förståelse för vilka mekanismer som påverkar människors upplevelse av en plats är ett viktigt verktyg i vårt skapande.

Den här C-uppsatsen skrivs som en del av landskapsarkitektutbildningen i Alnarp.

Mål och syfte

Uppsatsens syfte är att belysa olika aspekter av vad som kan utmärka en god plats. Målet är att utifrån miljöpsykologin och landskapsteorin göra en kunskapssammanställning av faktorer som påverkar människors platsupplevelse. Förhoppningen är att den ska kunna utgöra ett kunskapsunderlag vid utformning av platser i staden såväl som utanför den.

frågeställningar

- Finns det några särskilda rumsliga element som borgar för trivsel?
- Vilka kulturella och sociala faktorer spelar in vid vår upplevelse av en plats?
- Vilken nytta kan vi som landskapsarkitekter ha av de miljöpsykologiska och landskapsteoretiska teorierna kring människors platsupplevelse?

Material och metod

Forskningsresultat, teorier och förklaringsmodeller kring platsupplevelse, preferenser och anknytning till platser har sökts i litteratur i form av böcker och vetenskapliga artiklar i SLU:s tidskriftsdatabaser, på SLU-bibliotekens sökdatabas LUKAS, och den nationella sökdatabasen LIBRIS.

Kaplan och Kaplans studier utgjorde en första utgångspunkt. Rachel och Stephen Kaplan, som är *Professors of Psychology* på *University of Michigan*, är några av miljöpsykologins mest citerade forskare om människans förhållande till sin omgivning. Deras forskning kompletterades av en tvärkulturell studie av miljöpsykologiforskarna Byoung-E Yang från *Seoul National University*, och Terry J. Brown från *University of Michigan*.

Litteratur om psykologiska faktorer som påverkar människans platsupplevelse började i en monografi om platsanknytning med Irwin Altman, *Professor Emeritus* i psykologi vid *University of Utah* och Setha M Low, antropolog och *Professor* i miljöpsykologi vid *City University of New York*, som redaktörer. I denna fanns artiklar om platsanknytning författade dels av redaktörerna själva men också av Louise Chawla, *professor* vid *the College of Architecture and Planning at the University of Colorado*, som forskar om barns förhållande till sin omgivning och Robert B Riley, *Professor Emeritus at the Department of Landscape Architecture and School of Architecture, University of Illinois*.

Kalevi Korpela, miljöpsykolog från *Department of Psychology* vid *Tampere University* i Finland, bidrog med studier om barns och ungdomars användning av sin omgivning i sin identitetsutveckling.

Klassiska biologiska förklaringsmodeller för platspreferenser fanns hos Jay Appleton, som är *Professor Emeritus at of the University of Hull* där han undervisade i geografi mellan 1950-1985 och Edward O Wilson, som är biolog och *Professor in Entomology* vid *Harvard University*.

Yi-Fu Tuan, Edward Relph och Steven C Bourassa, kulturgeografer som ofta nämns i vid diskussioner av relationen mellan människan och landskapet, står för det landskapsteoretiska

perspektivet. Yi-Fu Tuan är *Professor Emeritus at the University of Wisconsin-Madi* och Edward Relph är *Professor at the University of Toronto*. Steven C Bourassa är *Real Estate Research Professor at the University of Louisville*.

För tankegångar kring estetik i samband med platsupplevelse har litteratur av Simon Bell, *Professor and head of the Department of Landscape Architecture in the Institute of Agricultural and Environmental Sciences at the Estonian University of Life Sciences* använts.

Materialet presenteras i en jämförande litteraturstudie av några olika teorier och förklaringsmodeller för människors platsupplevelse. Uppsatsen avslutas med en analys av några exempel utifrån olika teorier.

Definitioner och avgränsningar

om den "estetiska" platsupplevelsen

Under hela vårt liv använder vi våra sinnen för att uppleva det omgivande landskapet. Vissa aspekter av denna upplevelse leder till särskilda förnimmelser, exempelvis att vi upplever vissa platser som vackra och andra som fula. Frågan är om denna *estetiska upplevelse* är beroende enbart på perceptuella faktorer vid upplevandet eller om andra faktorer, som till exempel kulturella faktorer och kunskap också spelar in i upplevelsen (Bell. 1999, s.67-68).

Det finns varierande definitioner på en estetisk platsupplevelse i den litteratur som lästs inför den här uppsatsen. Tuan menar att en estetisk platsupplevelse enbart beror på fysiska faktorer och skiljer denna från den känsla man kan få för platser man känner väl och den kulturellt färgade uppfattningen om vad som är vackert (Tuan. 1974, s. 93-95).

Bell pekar på att det finns två inriktningar angående vad som utgör grunden för en estetisk upplevelse, där den ena enbart räknar in perceptuella faktorer och den andra menar att kulturella, psykologiska och sociala faktorer också inbegrips i den estetiska platsupplevelsen. Bell själv är av åsikten att den estetiska upplevelsen enbart baseras på perceptuella faktorer. Andra faktorer som historia, kultur och erfarenheter kan tillföras och påverka upplevelsen i efterhand men dessa ingår, enligt honom, alltså inte i den estetiska upplevelsen (Bell. 1999, s.67-68).

Kaplan och Kaplan menar att den estetiska upplevelsen baseras på en bedömning av hur bra miljön svarar mot mänskliga behov och avsikter (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 10). Denna bedömning måste väl bero på bedömarens kulturella och sociala bakgrund, minnen mm.

Bourassa skriver om tre former av estetisk upplevelse: biologisk, kulturell och individuell. Han menar att estetisk verksamhet har såväl biologiska, instinktiva komponenter som kulturella, inlärd. Det är också nödvändigt att ta hänsyn till individuella drag och i synnerhet personlig kreativitet, vilka i viss mån verkar vara frikopplade från biologiska och kulturella faktorer, enligt Bourassa (1998, s. 789).

I denna uppsats innefattar den estetiska landskapsupplevelsen summan av alla intryck vid platsupplevelsen som leder till en uppfattning om vi uppskattar platsen eller inte. Således

inbegriper den estetiska plats/landskapsupplevelsen *fysiska faktorer*, dvs ingående element och rumslig utformning, *sociala* och *kulturella* faktorer som utbildning, normer och riter och *psykologiska* faktorer som minnen samt identitet och anknytning hos den som upplever platsen.

om platsbegreppet

Mycket har skrivits om begreppet plats, inom landskapsarkitekturen, geografin, filosofin... Relph (1976, s. 43) skriver bland annat att platser urskiljer sig från rummet genom att de innefattar en koncentration av våra uppsåt, våra attityder och våra erfarenheter (Relph. 1976, s. 43). Enligt Relph (1976, s. 29) upplevs platser inte som oberoende, klart definierade enheter som kan beskrivas enbart i termer av läge och utseende. Istället upplevs de i en blandning av inramning, landskap, ritual, rutin, andra människor, personliga erfarenheter, hemkänsla och i förhållande till andra platser. Platser kan vara i olika skalor, från det lilla intima till hela nationer och kontinenter.

Även Tuan har gjort djupdykningar i platsbegreppet. Också han pekar på att platsen inte kan finnas utan rummet och att det inbegriper människans avsikter och erfarenheter. Han menar att rummet förknippas med människans rörelse genom det. Om rummet är rörelse så är platsen uppehållet. Varje paus i rörelsen genom rummet skapar en plats (Tuan. 2003, s. 6).

Att helt utreda platsbegreppet ingår inte i arbetet med den här uppsatsen. Jag hade dock en ganska klar bild i huvudet av vad jag avsåg med *plats* vid början av uppsatsskrivandet. Den *plats* jag ville diskutera utgörs av en del av rummet, med en ungefärlig storlek mellan trädgård och torg, på vilken en människa av någon anledning fäster sin uppmärksamhet. Med en *god plats* menas här en plats som uppväcker positiva känslor hos den som upplever den. Känslospännet kan variera mellan det flyktiga uppskattandet för att betraktaren finner platsen vacker eller trivsamt till den intensiva kärlek man kan hysa för sitt föräldrahem.

om PLATS, LANDSKAP och MILJÖ

Begreppen plats, landskap och miljö används om vartannat i den litteratur som lästs in. Exempelvis använder Kaplan&Kaplan, som är miljöpsykologer, nästan genomgående begreppet miljö (*environment*) i sina studier. Tuan, som är geograf, diskuterar alla begreppen och hur de förhåller sig till varandra, men främst plats (*place*), rum (*space*) och miljö. Relph, också geograf, teoretiserar framförallt kring plats, rum och landskap. Diskussionen kring de exakta definitionerna av, och distinktionerna mellan, olika begrepp faller utanför den här uppsatsen. För tydlighetens skull används istället genomgående begreppet plats.

avgränsningar

I den här uppsatsen presenteras ett urval teorier om vad som kan sägas forma vår uppfattning om den goda platsen. Den gör inte anspråk på att fullständigt täcka alla aspekter av denna komplexa fråga, då det skulle kräva betydligt mer tid och kraft. Snarare får den ses som en presentation av ett personligt urval av litteratur i ämnet.

Disposition

Efter *inledningen* följer en kort presentation av *några av mina platser*. Därefter följer uppsatsens avhandlingsdel som i sin tur är uppdelad i två huvudavsnitt som kan sägas behandla två typer av platsupplevelse:

platser vi möter för första gången -platsers fysiska attribut

Detta huvudavsnitt presenterar preferensforskning baserad på bildmaterial och berör huvudsakligen den ytliga platsupplevelsen som upplevs vid första mötet med en plats. Vilka fysiska attribut har platser som vi tycker om? Finns det några typer av platser som alla människor tycker om vid första mötet med dem? Hur inverkar kulturella faktorer på vår uppskattning av platser vi möter första gången?

platser vi återvänder till -platsers psykologiska attribut

Här presenteras landskapsteoretiska studier och preferensforskning utifrån verkliga platser, som till exempel studier av platsanvändning och favoritplatser. Vi skapar emotionella band till platser som leder till olika grader av platsanknytning. Minnen kopplade till platsen kan påverka vår upplevelse av den. Platser kan också utgöra en viktig del i individens identitetsutveckling. I vissa fall får platsen också ett symbolvärde för en individ eller grupp.

Anledningen till denna uppdelning är att vi ofta möter nya platser, som vi inte har någon anknytning till. Dessa bedömer vi utifrån ytliga kriterier, som till exempel innehåll och disposition. Denna upplevelse är viktig att belysa för att se om det finns några gemensamma nämnare hos platser vi tycker om. Platser som vi har någon slags anknytning till påverkar vår upplevelse dels av de platserna, förstås, men kanske också vår upplevelse av andra platser!

Ett antagande i den här uppsatsen är således att det är delvis olika mekanismer som förklarar våra preferenser för *platser vi möter för första gången* jämfört med de *platser vi återkommer till* mer eller mindre ofta.

Varje huvudavsnitt avslutas med en diskussion där resultaten kopplas till landskapsarkitektens arbetsfält. Efter dessa följer en kort presentation av några *biologiska och kulturella förklaringsmodeller*. I *analys och slutsatser* görs ett försök till tolkningar av de personliga platserna och slutsatser från arbetet med uppsatsen dras.

NÅGRA AV MINA PLATSER

För att belysa vilken typ av skala jag haft i åtanke under uppsatsens framväxt följer här några av mina personliga *goda platser*. De här platserna används för att belysa olika teorier i *Analys och Slutsatser*, som avslutar uppsatsen.

Vissa platser växer man ihop med. Tiden man spenderar där och de aktiviteter och minnen vi förknippar med dem gör att man gradvis utvecklar en slags kärlek för dem. Andra platser blir man överväldigad av och starkt påverkad av med en gång.

Stortorget i Lund

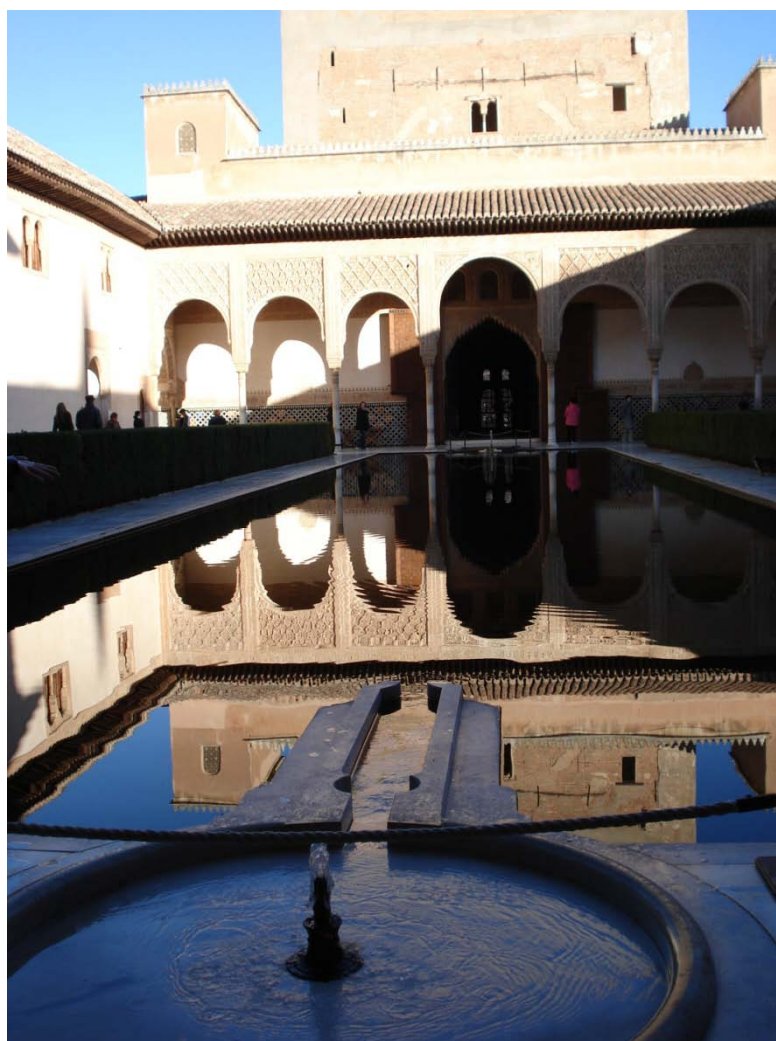
När jag bodde och läste i Lund hade jag flera platser jag ofta sökte mig till. Stortorget var en av dem; en plats för att sitta ner, prata och titta på folk som passerar. Helst medan man äter glass. Det är en social plats, dit man går i sällskap och alltid träffar ytterligare någon man känner. Stortorget är belagt med smågatsten och granithällar, se *figur 1*. I norr är en rad med lindar planterade och i söder finns ett större träd med bänkar runt stammen. Utanför Stadshallen, finns en stor svart skulptur som barn tycker om att klättra på. I norra änden av torget finns bänkar som fort fylls med människor vid minsta vårtecken. Fontänen mitt på torgets norra del används ofta som sittplats. Nästan alla som sitter eller står på Stortorget gör det i norra änden, medan den södra änden med det bänkomgärdade trädet, statyn och ingången till Stadshallen oftast är öde, trots att solen lyser lika bra på båda ändar av torget. Torget avgränsas i norr och öster av byggnader och i söder och väster av gator.

Figur 1. Del av Stortorget i Lund. Skulpturen i förgrunden, bakom den skymtar fontänen, bänkraderna och en rad med lindar. (Foto taget av Stromholm/Daniel Strömholm, 12 juli 2005.)

Myrtengården, Alhambra

Alhambra, en morisk borg- och palatsanläggning från 12-1300-talen i södra Spanien, inrymmer många överväldigande platser. En av de starkaste upplevelserna var att komma in på Myrtengården, *Patio de los Arrayanes*, se figur 2. En intensiv stillhet vilar över denna plats. För att kunna uppskatta Myrtengården måste man komma tidigt, innan de stora folksamlingarna översvämmar Alhambra. Det är en icke-social plats, i det att man tystnar även om man kommer hit i sällskap. En rektangulär, stilla vattenspegel omgärdas av låga, täta myrtenhäckar. På utsidan av häckarna finns smala vattenrännor. I vardera ände av den långsträckta gården finns runda fontäner där vatten porlar. Golvet på gården är av vit marmor. Mot gården vetter byggnadernas vita fasader med moriskt utsmyckade fönsteröppningar. Det är lätt att tänka sig att den här platsen var en plats för tankar. Ett meditativt rum mitt i det myllrande palatset. Man kommer till Myrtengården via en serie rikt utsmyckade rum i palatset. Kanske är det själva överraskningen som leder till den intensiva skönhetsupplevelsen? Att man nalkas gården från sidan, genom rum och gårdar med helt annan karaktär?

Figur 2. Myrtengården, Alhambra präglas av stillhet. (Foto taget av Stina Roos, januari 2007.)

Sommarstugeverandan, Bohuslän

En av de bästa platserna i världen, enligt mig, är terrassen på mina föräldrars sommarhus i Bohuslän. Terrassen vetter mot söder och 30 meter bort ligger stranden. Bortanför stranden ser man ut över viken med sjöbodar, bryggor och båtar och ännu längre ut ligger farleden och öarna utanför, se *figur 3*. På sommaren är det alltid något som händer; någon som går förbi på stigen utanför trädgården, båtar som lägger ut eller till, segelskolans små jollar på väg ut eller in. Det doftar av vresrosor, salt och tång. Under lågsäsongen bjuder platsen en stillhet som är svår att finna någon annanstans. Varje tid här har sin lockelse. Här har jag varit någon gång varje sommar sen jag var tolv år gammal. I dåligt väder sitter man i soffan innanför glasdörren och tittar ut. Annars sitter man på trappan. Här kan man bli sittande en hel dag och bara titta. Vad är det som är så lockande? Färgerna och formerna hos berg och hav. Havets ständigt skiftande uttryck. Den varma stugan i ryggen och fri utsikt. Dofterna, ljuset och ljuden. Den avslappnade kontakten med de bekanta och obekanta som passerar. Terrassen har alltid varit en samlingsplats för vänner i alla åldrar. Det är en väldigt bra informell social plats. Det är lätt för vänner och bekanta att titta förbi, prata, kanske få en kopp kaffe på väg in från bryggorna. Är man inte på humör för umgänge är det lätt att smita in och sätta sig i soffan istället. Om det är vackert väder sitter jag alltid på trappan till verandan när jag äter frukost eller lunch. Det är precis lagom rofyllt samtidigt som det alltid händer nåt. En båt som lägger ifrån eller några barn som fiskar krabbor.

Figur 3. Utsikt från sommarstugeverandan. Hamburgö, Bohuslän.
(Foto taget av Christian Roos, juli 2009.)

PLATSER VI MÖTER FÖR FÖRSTA GÅNGEN

Vad utmärker platser som vi tycker är vackra redan första gången vi möter dem? Hur undersöker man det? Vilka teorier finns för att förklara varför vi tycker mer om vissa platser än andra redan från första bekantskapen med dem?

Denna del börjar med en presentation av några landskapsteoretikers syn på förstagångsbesökarens upplevelse av nya platser, den initiala platsupplevelsen. Efter det kommer en kort diskussion kring metoder för att undersöka människors preferenser för platser vi möter för första gången. Sedan presenteras två forskarteamers studier av sådana ytliga preferenser som baserats på bildmaterial. Kaplan och Kaplans miljöpsykologiska studier, som de sammanfattade i *The Experience of Nature* (1989), inleder. Kaplan och Kaplans forskning kan sägas utgöra en grundpelare för senare miljöpsykologisk forskning. Denna följs av Yang och Browns (1992) tvärkulturella studie. Landskapsarkitekterna Yang och Browns studier har valts för att den har ett lite annat fokus av särskilt intresse för landskapsarkitekten, eftersom den studerar preferenser relaterat till landskapselement och landskapsstil och knyter detta till kulturell bakgrund.

Några landskapsteoretikers syn på den initiala platsupplevelsen

Olika människor upplever platser olika, menar Tuan (1974, s. 63-65). En anledning kan vara att vi har olika syften med vår platsupplevelse. En besökare eller turist fokuserar på helt andra aspekter än vad en invånare på platsen gör. Tuan menar att besökaren är den som ser platsen som den verkligen ser ut; hennes perception går ut på att använda sina sinnen för att komponera ett antal bilder. Den som bor eller verkar på platsen har en komplex inställning till den som härstammar från hans engagemang i miljön. Invånarens platsupplevelse diskuteras istället i uppsatsens andra huvudavsnitt: *Platser vi återkommer till*.

Tuan (1974, s. 65) menar att besökarens uppfattning av en plats ofta är giltig, då besökaren betraktar platsen med ”nya” ögon. Eftersom vi människor är extremt anpassningsbara, vänjer vi oss snabbt vid att leva på nya platser och reflekterar inte länge över vad som är vackert eller fult. Besökaren kan ofta urskilja för- och nackdelar i en miljö som de som bor där inte längre ser. Som invånare på en plats väljer vi vad vi vill se. På så sätt blockerar vi de aspekter av vår livsmiljö som vi inte tycker om eller finner tråkiga och finner sätt att vända platsens nackdelar till något som trots allt fungerar för oss.

Besökarens upplevelse av platsen kan kanske jämföras med den ytligaste nivån av platsupplevelse, *beteendemässig platsupplevelse (behavioural insideness)* enligt Relph (1976, s. 53-54, 142). De olika nivåerna av platsupplevelse enligt Relph beskrivs närmare i *Platser vi väljer att återkomma till*. Den beteendemässiga platsupplevelsen innebär att helt enkelt befinna sig på en plats utan att vara särskilt uppmärksam på platsens betydelser. Detta är ett sätt som vi alla upplever många platser på, eftersom våra sysslor överskuggar, så att det oftast blir omöjligt att fokusera på platsen som sådan. Man ser och upplever platsen som en uppsättning objekt, utsikter och aktiviteter som är arrangerade på olika sätt. Synen är det

dominerande sättet vi tar in platsen på, understött av intryck från våra andra sinnen (Relph. 1976, s. 53-54).

Metoddiskussion

Vilka platser uppskattas av människan? Hur tar man reda på det?

Ett traditionellt sätt att undersöka objekts eller platsers estetiska värde är att låta en expert eller en grupp experter utvärdera det. På så sätt menar man att en objektiv värdering görs eftersom experter baserar sin värdering på omfattande kunskap om och erfarenhet av det studerade området (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 13).

Hur väl stämmer experternas värdering av en plats med allmänhetens? Finns det en risk att experter just på grund av sina specialistkunskaper värderar platser annorlunda jämfört med "vanliga" människor? I en avhandling från Lunds Tekniska Högskola jämfördes arkitekter estetiska värderingar avseende offentliga miljöer och bebyggelse med "vanliga" människors. I studien framträdde avsevärda skillnader mellan allmänhetens värderingar och arkitekternas. "Vanliga" människor föredrog småskalighet och variation som anknyter till gammal byggnadstradition medan arkitekter och stadsplanerare under sin studietid skolas i att uppskatta modernismens ideal som präglas av strama linjer och enhetlighet (Sternudd, 2007). Det skulle alltså kunna vara ett problem att lita ensidigt till experters uppfattning om det estetiska värdet hos platser i vår omgivning.

Hur gör man då en omfattande empirisk preferensstudie av vanliga människors platspreferenser? Det mest rättvisande sättet vore kanske att slussa runt en stor mängd personer av olika geografisk och kulturell bakgrund mellan ett antal platser med olika karakteristika och låta dem svara på vad de uppskattade respektive ogillade med de olika platserna. Detta arbetssätt skulle förstås medföra ansevärda kostnader för logistiken kring studien och vara mycket tidskrävande att genomföra.

En av den metodens felkällor kan vara att "brus" som till exempel väderförhållanden kan inverka kraftigt på resultatet (Tucker Cross. 2004, s. 59). Ett sätt att komma runt dessa problem är att istället låta försökspersonerna titta på ett antal bilder av olika platser för att sedan låta dem betygsätta platserna. På så sätt kan man få ett tillräckligt stort antal försökspersoner för att kunna göra en kvantitativ studie av människors platspreferenser (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 16).

Hur rättvisande blir resultaten av en bildbaserad studie? Kan människor verkligen tänka sig in i platsen som visas på en bild? Värderar de platsen som miljö eller bilden som konstverk?

Kaplan och Kaplan (1989, s. 16) hänvisar till flera studier som gjorts för att undersöka om preferenser baserade på bildmaterial stämmer överens med in-situ preferensstudier. Resultaten, menar de, visar en överraskande samstämmighet mellan de två arbetssätten. Anledningen, enligt Kaplan och Kaplan är sannolikt det faktum att en stor del av vårt informationsintag om tredimensionella miljöer idag baseras på tvådimensionella representationer i form av tv-bilder, tidningar eller foton/bilder.

Kaplan och Kaplans studier

Kaplan och Kaplan (1989) baserar sin bok *The Experience of Nature- a Psychological Perspective* på ett stort antal bildbaserade preferensstudier, utförda både av dem själva och av andra forskarteam. De fann tydliga mönster i människors platspreferenser. Den klart tydligaste trenden, enligt Kaplan och Kaplan (1989, s. 44, 67), var människors förkärlek för platser präglade av naturinslag. Framförallt verkar träd och vatten vara viktiga element på platser människor föredrar. Platser som medgav sikt in i landskapet och som innehöll fokuspunkter föredrogs.

Kaplan och Kaplans förklaringsmodell

Hur en plats rankades av försökspersonerna verkade bero på både platsens innehåll och rumsliga disposition. Försökspersonerna verkade göra en mycket snabb, omedveten bedömning av hur väl de kunde förstå platsen utifrån bilden och också hur de skulle känna sig om de var på den platsen – säker, vilse, nyfiken? Resultatet tolkades som att försökspersonerna gjorde en omedveten utvärdering av platsen; hur det var möjligt att ta sig fram där, få tag på information och orientera sig (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 37-38).

Genom att studera de bilder som rankades lägst och högst utkristalliserade sig ett mönster. Paret Kaplans analys resulterade i en förklaringsmodell för människors platspreferenser som baserar sig på två kritiska aspekter på hur vi förhåller oss till vår omvärld: *förståelse* och *utforskande* (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 49-50).

Förståelse och utforskande är vitala drivkrafter i vår utveckling. Utan förståelse för och en vilja att utforska vår omgivning utvecklas vi inte. Vissa attribut i vår omgivning underlättar för dessa drivkrafter (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 51-52). Kaplan och Kaplan menar att vi under evolutionen lärt oss att läsa av miljön och avgöra om den är säker för oss eller inte. För att säkra artens överlevnad räcker det dock inte att kunna göra sådana platsbedömningar; vi måste också föredra sådana platser framför andra, vilket leder till våra preferenser idag (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 41). Hur stor tankeanstängning som behövs för att förstå omgivningen verkade också spela in vid vår platsbedömning (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 52).

Kaplan och Kaplan (1989, s. 53) formulerade utifrån dessa slutsatser en förklaringsmodell för att försöka förklara människors platspreferenser, se *tabell 1*.

		<i>Förståelse</i>	<i>Utforskande</i>
Grad av slutledning	<i>Direkt (mindre grad)</i>	Sammanhang	Komplexitet
	<i>Antydd (större grad)</i>	Läsbarhet	Mysterium

Tabell 1. Kaplans matris för att förklara människors platspreferenser. Efter (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 53). Tabell tolkad och översatt av Stina Roos, 2010-03-20.

Sammanhang och *läsbarhet* hjälper oss att förstå platsen. En välorganiserad och karakteristisk plats är lättare att förstå. *Komplexitet* och *mysterium* handlar om platsens potential för utforskande, genom variationen i platsens element eller att platsen antyder att det finns mer att upptäcka där. (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 54).

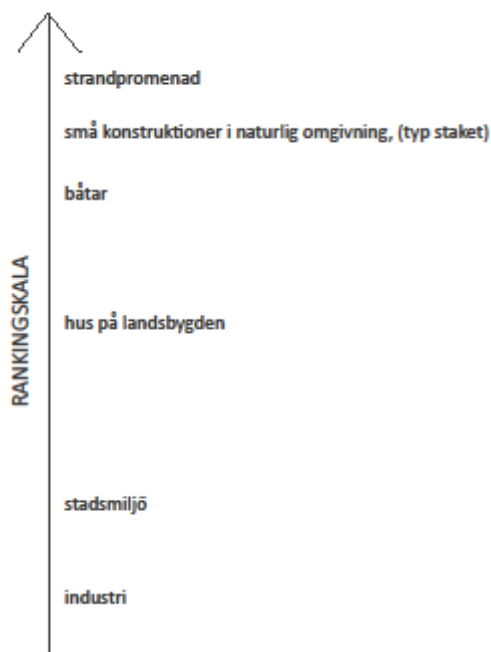
Exempel på faktorer som inverkar på det upplevda *sammanhanget* på platsen är ytstrukturer, storlek och läge av olika ytor. *Komplexitet* ger oss innehåll: något att tänka på. Ett exempel på faktorer som påverkar *komplexitet* är antalet olika visuella element på platsen (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 53-54).

En plats med god *läsbarhet* erbjuder människan möjlighet att både förstå, röra sig och fungera effektivt där. Landmärken och distinkta och meningsfulla områden ökar platsens läsbarhet och hjälper oss att minnas den. *Mysterium* inbegriper faktorer i miljön som lockar betraktaren att utforska platsen vidare. Något i bilden drar in oss, lockar oss att upptäcka något som inte syns från den ursprungliga synvinkeln (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 55-56).

resultat av Kaplan och Kaplans preferensstudier sett till bildinnehåll

En tydlig tendens i studierna var att de platser som visade störst mänskligt inflytande rankades lägst och de där naturen dominerade bilden rankades högst. Hur det mänskliga inflytandet förhöll sig till omgivningen var av betydelse för hur platsen på bilden uppskattades.

Exempelvis rankades låga hus omgivna av uppvuxen grönska relativt högt jämfört med höga hus med låg grönska. Industriområden rankades lågt. Flervåningshus på gräsyta rankades också förhållandevis lågt medan landskap innehållande någon form av vatten rankades högst (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 28-31, 42-44).

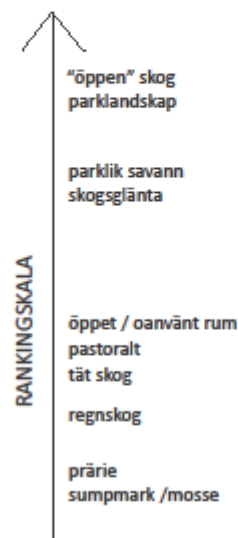

Figur 4. Relativ ranking av bilder med olika inslag av mänskligt inflytande i bilder som i övrigt domineras av "natur". Efter (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 45). Tabell tolkad och översatt av Stina Roos, 2010-05-21.

resultat sett till platsernas rumsliga gestaltning

Platser som rankades högst karakteriserades ofta av spridda träd på släta markytor. Bilderna i den här kategorin visade många olika arter, storlekar och antal träd med marktäckning av allt från klippt gräs till barr. Huvudsaken var att marken uppfattades som relativt slät och lätt att gå på. Kombinationen utspridda träd/ jämn mark verkade ge en rumslig kontext som skattades högt av försökspersonerna, genom att de gav en känsla av djup och sikt in i landskapet samtidigt som de gav blicken något att fokusera på och orientera sig från. Kaplan&Kaplan (1989, s. 45-48) tolkade resultaten som att trädens placering erbjöd goda möjligheter att orientera sig (*förståelse*) medan de skildrade platserna lockade till upptäckt (*utforskande*).

Två platstyper som rankades lågt utkristalliserade sig också, oavsett försökspersonens bakgrund eller geografisk plats. Den ena visade stora öppna ytor av urskiljbar marktäckning. Oavsett om bilderna visar åkermark, en stor parkeringsyta eller till exempel myrmark bjöd dessa bilderna mycket lite att fästa blicken på. Resultaten tolkades som att platserna upplevdes som svårorienterbara eftersom det inte fanns några hållpunkter där, alltså låg *förståelse*. De stora vidderna lockar inte heller betraktarens nyfikenhet (*utforskande*), det verkar bara vara mer av samma.. Den andra bottennoterade platstypen karakteriserades av tät vegetation och blockerade vyer. Dessa miljöer kunde upplevas som svårforcerade på grund av tät undervegetation (svår att *utforska*) och svårorienterade (*förståelse*), då det inte gick att urskilja tendenser till stigar eller stråk. Gemensamma drag hos de två minst prefererade platstyperna, menar Kaplan och Kaplan, kan vara att de upplevdes som förvirrande på så sätt att de är svåra att orientera sig i och kan ge betraktaren en känsla av att man lätt går vilse där (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 31-37, 45-48).

Figur 5. Relativ ranking av "natur"bilder med olika rumslig disposition. Efter (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 48). Tabell tolkad och översatt av Stina Roos, 2010-05-21.

skillnader i platspreferenser beroende på kulturell eller annan grupptillhörighet

Hur väl förtrogna vi är med en typ av plats verka påverka våra preferenser för den. Vissa platser blir tråkiga när vi känner den väl medan andra bara blir oss kärare ju mer tid vi spenderar där (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 113-114).

Kaplan och Kaplan pekar på svårigheterna med att göra tvärkulturella studier: ofta är de tvärkulturella studierna gjorda på små populationsurval, vilket gör det svårt att statistiskt fastställa resultatet. Detta beror förstås på att inom varje kultur finns ett otal antal subkulturer som också skulle kunna påverka resultatet (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 86). Ska man jämföra svenskar med danskar eller ska man jämföra Skåne/Danmark, som kanske kan sägas ha liknande vegetations- och kulturmönster, med resten av Sverige? Hur gör man i så fall med Norrland? Och med alla Skånes invånare som kommit hit från andra länder? Det finns förstås en mängd andra typer av subkulturer: åldersklasser, boendemiljö i storstad – landsbygd, religion.. Det är således nästan omöjligt att få fram tillräckligt stora populationer som är av en och samma kultur och ålder, kön, utbildningsgrad mm för att kunna dra några slutsatser utifrån en jämförelse med endast en variabel faktor.

Många av preferensstudierna har fokuserat på de stora likheterna i platspreferenser som faktiskt kan påvisas mellan olika grupper. Kaplan och Kaplan (1989, s. 72-115) har analyserat studier mellan olika kulturer och grupper och drar slutsatsen att det verkar som om grupptillhörighet kan påverka människors platspreferenser. Studierna har behandlat etnisk bakgrund, kultur, ålder, kännedom om den studerade miljön och design- eller naturbrukskunskaper. Det är dock svårt, menar de, att dra några slutsatser om exakt *hur* platspreferenserna påverkas. Förtrogenhet med platser, genom kulturella normer eller etnicitet, var man bor eller arbetar, ålder mm kan bidra antingen till att preferens för sådana platser ökar eller att de minskar. Förtrogenhet med platser verkar kunna leda till förkärlek för sådana platser om de inte tvärtom leder till förakt (Kaplan & Kaplan. 1989, s. 73)

Kaplan och Kaplan menar att den relativa viktningen av matrisens komponenter, *sammanhang, komplexitet, läsbarhet, mysterium*, sannolikt är beroende av många olika faktorer. Grupptillhörighet är en sådan faktor. Besökarens sinnesstämning kan vara ett annat exempel. En person som upplever en rörig och otrygg tid i sitt liv kanske väger faktorerna för förståelse, *sammanhang* och *läsbarhet*, högre. Eller tvärtom, föredrar platser präglade av *mysterium* som motsvarar det kaos hon upplever inombords. Kulturell tillhörighet, menar de, skulle också kunna påverka viktningen av de olika faktorerna, men det är oklart hur (Kaplan&Kaplan. 1989, s. 114). Det här förhållandet finns det anledning att återkomma till i nästa huvudavsnitt, *platser vi återkommer till*.

Hur väl kan vi som landskapsarkitekter förutsäga ”vanligt folks” preferenser? Inte så väl, visar det sig. Kaplan och Kaplan hänvisar till studier där professionella inom olika naturrelaterade yrken, bl a landskapsarkitekter, skulle förutsäga hur vanligt folk rankade olika miljöer. Det visade sig vara mycket svårt för de professionella att förutse allmänhetens preferenser. En viktig faktor att ta hänsyn till i designsammanhang! Referensgrupper som representerar slutanvändarna av miljöer borde alltså regelmässigt integreras i designprocessen (Kaplan & Kaplan. 1989, s. 108-113)!!

Yang och Browns tvärkulturella studie av preferenser kopplat till landskapselement och landskapsstilar

En betydligt mindre, tvärkulturell jämförelse mellan Korea och Västvärlden (Europa, Amerika, Canada och Sydamerika) genomfördes i Korea 1992. Syftet med studien var att jämföra preferenser mellan de två kulturerna och förhållandet mellan preferenserna och tre olika landskapsstilar samt olika landskapselement. De landskapsstilar som jämfördes var västerländsk, koreansk och japansk medan landskapselementen utgjordes av vatten, sten/skulptur och vegetation (Yang&Brown. 1992, s. 473-475).

I denna studie fick västerländska turister på besök i Seoul (110 st) och invånare (415 st) och studenter (135 st) i Seoul betygssätta 40 svart-vita landskapsbilder. Bilderna representerade olika landskapsstilar och landskapselement i varierande grad och hade analyserats, kategoriserats och valts ut av koreanska och amerikanska experter/professorer i landskapsarkitektur. Bilderna var tagna i Korea, men hade valts ut för att representera de tre olika landskapsstilarna. Fyra landskapskvaliteter eller –element valdes ut: platsens formgivning, användning av landskapsväxter, användning av sten och stenblock eller skulpturella element och användning av vatten (Yang&Brown. 1992, s. 475, 477-478).

landskapsstilar

I inledningen till Yang och Browns artikel presenteras den japanska och koreanska landskapsstilen. Dock presenteras inte den västerländska landskapsstilen, vilket hade varit intressant för läsaren. En jämförelse mellan alla landskapsstilarna hade kunnat utgöra en viktig grund för den fortsatta studien.

Den koreanska och den japanska landskapsstilen har vissa gemensamma drag, menar Yang och Brown (1992, s. 474), eftersom de är sprungna ur samma kultur, men det finns också skillnader dem emellan. Den japanska landskapsstilen innehåller inte någon tydlig uppdelning av rummet, medan den koreanska stilen karakteriseras av en vertikal uppdelning av rummet. I den koreanska landskapsstilen förekommer inte välklippta buskage, till skillnad från den japanska, där dessa ofta används. Stenarrangemang används ofta i japanska trädgårdskonst och i den koreanska finns tre vedertagna sätt att arrangera stenelement. I japanska trädgårdar/landskap förekommer ett betydligt bredare spann av användning av vatten än i koreanska. I den japanska landskapsstilen kan vatten antydast eller representeras symboliskt. Vattenelement i den koreanska landskapsstilen är oftast rektangulära, oavsett om de förekommer som sjöar eller dammar att jämföra med de bågformade vattenelementen i den japanska. Att ”låna” från det omgivande landskapet är vanligt i den japanska landskapsstilen men förekommer inte i den koreanska (Yang&Brown. 1992, s. 474-475).

resultat och slutsatser av Yang och Browns studie

Preferensstudien visade på många gemensamma drag mellan de olika kulturerna, men med vissa kulturella variationer. Västerlänningarna gav generellt högre medelbetyg än koreanerna. Båda grupperna visade sig föredra en landskapsstil som inte var lik den egna, vilket visar på kulturella skillnader i platspreferenser. Den högst rankade landskapsstilen var dock för båda grupperna den japanska. En slutsats Yang och Brown drar är att landskapsstil skulle kunna

vara en viktig påverkansfaktor för preferenser oavsett kulturella skillnader. Båda grupperna rankade vattenelementet högst och stenelementet lägst. Vad avser landskapselementet vegetation verkar den koreanska gruppen föredra den naturliga placeringen av vegetation framför den formella medan den västerländska gruppen inte uppvisade någon framträdande sådan preferens (Yang&Brown. 1992, s. 493-497).

Slutsatserna av denna tvärkulturella studie (Yang&Brown. 1992, s. 497-504) var flera. Landskapsstil, menar Yang och Brown, verkar vara en parameter vid preferensbedömningar oberoende av kulturella skillnader mellan försökspersoner. De aspekter som medförde högre betyg för den japanska stilen fokuserade på vatten med reflektioner, tät vegetation och ickegeometrisk former. Liknande mönster visade sig vid ranking av den andra kulturens landskapsstil. Båda grupperna föredrog platser som kunde hänskrivas till en annan stil än den som kännetecknade den egna kulturen.

Vatten är det landskapselement som värderas högst, har det visat sig i denna studie liksom i andra studier av till exempel Kaplan och Kaplan (1989). Allt vatten är dock inte lika värdefullt: vatten som reflekterar träd, vatten omgärdat av tät vegetation och vatten i en naturlig miljö verkar föredras framför andra typer av vattenmiljöer. Den japanska landskapsstilen innehåller samtliga dessa typer av vattenmiljöer.

Sten/skulpturala element rankades lägst oavsett kultur. Generellt verkar ”mjuka” material, som vatten och vegetation, föredras framför ”hårda”, som sten. Preferenser för elementet sten är beroende av hur det kombinerades med mjuka material som till exempel vegetation.

Vegetation som element rankades också högt oberoende av kulturella skillnader. Dock varierade preferenserna för vegetation beroende på form, typ av vegetation och hur vegetationen kombinerades med andra element.

En av de viktigaste faktorerna för preferenser var alltså hur olika element kombineras och placeras i rummet. Kombinationen av vatten och vegetation rankades genomgående högt, oavsett kulturella skillnader i landskapsstil och bakgrund hos betraktaren. Bilder som visade sten/skulpturelement rankades högre om de visade sten i kombination med vegetation än utan (Yang&Brown. 1992, s. 503).

En annan viktig designfaktor visade sig vara ”mjuka” material, som vegetation, jämfört med ”hårda” (sten/skulptur). Preferensstudien visade att bilder av ”mjuka” landskap eller landskap där mjuka element fanns med rankades högre än de som visade landskap dominerade av ”hårda” material (Yang&Brown. 1992, s. 474-475).

Landskapsbilder som medgav sikt in i landskapet föredrogs framför dem där sikten var blockerad eller oklar (Yang&Brown. 1992, s. 503). Att arbeta med siktlinjer och kombinationer mellan hårda och mjuka material kan sannolikt medföra att många människor kommer att uppskatta de skapade platserna.

Diskussion

I den här delen, *Platser vi möter första för gången*, har olika sätt att förklara varför vi tycker bättre om vissa platser än andra redan första gången vi möter dem diskuterats. Det har handlat mest om vilka fysiska attribut platsen har: vilka landskapselement som finns där och vilka rumsliga kvaliteter platsen har.

Några landskapsteoretikers, Tuan och Relph, syn på förstagångsbesökarens upplevelse av nya platser diskuterades. Tuan menade att vi upplever platser olika beroende på våra syften med upplevelsen. En turist upplever en plats annorlunda jämfört med en miljöinspektör eller en invånare på platsen. Miljöinspektören fokuserar på olika aspekter av platsen som skulle kunna utgöra en risk för människors hälsa eller för miljön. Besökaren komponerar en serie stillbilder i hjärnan och ser platsen som den verkligen ser ut, menar Tuan. Ändå menar jag att turisten också har ett syfte med sitt platsbesök: hon fokuserar kanske på de aspekter hos platsen som är pittoreska, vackra eller fula, men inte på de som är varken eller. ”Mellanregistret”, de ”vanliga” husen och trädgårdarna, mellan vilka de pittoreska inslagen är insprängda, ser hon kanske inte.

Förstagångsbesökarens upplevelse av en plats likställdes med Relphs beteendemässiga upplevelse av att vara på insidan av en plats. Denna upplevelse innebär att helt enkelt befinna sig på en plats utan att vara särskilt uppmärksam på platsens inneboende betydelser.

Resultaten av två forskarteamers studier av denna ytliga platsupplevelse har utgjort huvuddelen av *Platser vi möter första gången*. Kaplan och Kaplans bildbaserade studier är av imponerande omfång och djup. De menar att människans platspreferenser baseras på en snabb, omedveten bedömning om hur den platsen skulle fungera för oss, om vi vore där. Kaplan och Kaplans matris för att förklara människors platspreferenser för platser de möter för första gången innehåller fyra komponenter: *sammanhang*, *komplexitet*, *läsbarhet* och *mysterium* som måste balanseras mot varandra för att vi ska uppskatta platsen. Dessa komponenter behöver balanseras mot varandra för att vi ska uppleva platsen som estetiskt tilltalande eller trivsamt. Platsens rumsliga disposition är en viktig komponent i denna balans. Platser som medgav sikt in i landskapet och punkter att orientera sig från ökar den estetiska upplevelsen.

Upplevelsen av platsens *sammanhang* borde kunna förbättras genom att man upprepar teman på platsen eller ger den enhetliga, sammanhållande ytstrukturer. Platsens *komplexitet* kan ökas genom att man använder flera sig av flera olika element, olika material, olika ytor. Men en plats med hög *komplexitet* men lågt *sammanhang* upplevs som rörig och svår att förstå. En bättre *läsbarhet* på en plats kan uppnås genom ett fåtal minnesvärda element som hjälper upp orienterbarheten. Erfarenhet av en typ av plats borde ge individen bättre möjlighet att läsa en ny plats av samma typ!!

Mysterium skulle kunna uppnås genom användande av grepp som gör att platsen inte går att läsa av direkt. Besökaren ska känna att det finns mer att upptäcka från en annan vinkel. Klassiska exempel är användandet av en svagt böjd stig, som skymmer målet för stigen, istället för en rak. Just att sikten skymms av något, bladverk eller mindre onduleringar i markformen är ett tydligt sätt att öka känslan av mysterium.

Figur 6. Ett exempel på en plats rik på *mysterium*, genom den svagt krökta stigen och små höjdvariationer i topografin. (Alnarsparken. Foto taget av Stina Roos 2010-05-17.)

Platser med naturinslag, det vill säga som innehåller element av växter eller vatten, rankas högt enligt studierna, oavsett försökspersonernas bakgrund. En viktig fråga man måste ställa sig är *hur mycket* naturinslag som behövs för att vi ska uppskatta platsen? Räcker det med ett träd i en gatumiljö? Ett träd och två buskar? Eller måste det finnas en gräsmatta också? Hur stort behöver vattnet vara i förhållande till andra, hårda, material? Är en trädplanterad gata mer inbjudande än ett torg med fontän?

Alltså: var går gränsen mellan natur och urbant i fråga om våra preferenser?

Mänskligt inflytande, som visar sig genom till exempel byggnader eller vägar på bilderna, påverkade preferenserna negativt. Vi verkar vara särskilt känsliga för balans, mellan de ”hårda”, byggda delarna och de ”mjukare”, mer naturliga. Höga träd med låga hus upplevdes mer positivt än motsatsen: höga hus och låga buskage.

Att hitta balans mellan naturliga eller ”mjuka” element och byggda, ”hårda” element är sannolikt en av landskapsarkitektens största utmaningar. I en tid då vi bygger allt större

byggnader och konstruktioner blir det också allt svårare att få en balans mellan de olika ”hårda” och ”mjuka” komponenterna.

Frågan är också om det är tvunget att alla platser vi vistas på har den där balansen? Kanske är det så att kontraster i skala och balans mellan olika platser också förhöjer upplevelsen av olika typer av platser, som domineras av olika element. Om alla platser vore konstruerade utifrån den ”perfekta” balansen mellan hårt och mjukt skulle sannolikt våra preferenser påverkas också, i en eller annan riktning. Kanske är det inte heller den slutsatsen man ska dra av Kaplan och Kaplans studier; att man ska använda resultaten som något slags facit för vad en god plats är. Snarare att det är viktigt att vi strävar efter att behålla de få träd, parker och grönområden som finns kvar i våra städer och utarbetar sätt att föra in växtlighet och vatten på platser där det kan fungera både ur en teknisk, användarmässig och estetisk synvinkel. Kanske kan vi också använda dessa kunskaper för att höja det upplevda estetiska värdet på alla dessa små gröna utfyllnader som finns mellan cykelvägar och bostadsområden, vägar och cykelvägar, parkeringar och bostadsområden?

Grupptillhörighet genom etnicitet, kultur, ålder, sociala grupperingar mm kan påverka våra platspreferenser. Det är dock svårt att förutsäga *hur* de påverkar, bara *att* de kan göra det. Urvalet för sådana studier är av nödvändighet av begränsad storlek vilket gör det svårt att generalisera utifrån dem. Förtrogenhet med platser eller platser som liknar dem som studeras kan också påverka våra preferenser för dem, i både positiv och negativ riktning. Mer om detta i *platser vi återkommer till*.

Yang och Brown har jämfört västerlänningar med Koreaner. Kanske är de kulturella skillnaderna mellan dessa grupper så pass stora att det kan vara acceptabelt att göra ett sådant urval. Eller inte. Frågan är om sydamerikaner och, till exempel, svenskar kan antas ha samma kulturella preferenser för landskap, givet att vi har vitt skilda landskap och kulturer hemma?

Ett annat problem med urvalet i denna studie skulle kunna utgöras av att de utvalda västerlänningarna har valts bland turister i Seoul, alltså bland människor som av en eller annan anledning valt att uppsöka just den koreanska eller asiatiska kulturen. Detta borde kunna utgöra en felkälla i Yang och Browns studie.

Att landskapsstil är en determinant vid preferensstudier är en av Yang och Browns slutsatser. Både koreaner och västerlänningarna visade sig föredra den japanska högst, följt av den andra kulturens, d v s koreaner föredrog den västerländska över den egna, koreanska och vice versa. Det hade varit värdefullt med en jämförelse mellan koreansk, japansk och västerländsk landskapsstil vid den här studien och inte bara mellan de två asiatiska stilarna!

Många av slutsatserna i denna studie stödjer Kaplan och Kaplans teorier om naturens betydelse för människors preferenser. Vatten och vegetation är de element som rankas högst även här. Diskussionerna om att platser som medgav sikt in i landskapet föredrogs över platser med blockerade vyer stämmer också med Kaplan och Kaplans slutsatser.

Det är spännande med en studie som försöker analysera preferens kopplat till landskapsstil och olika elements placering i rummet! Frågan är hur relevant landskapsstilen kan sägas vara

för våra platspreferenser. Kanske är det formen snarare än stilen vi uppskattar? Formen hos anläggningarna i japansk stil mer än att de är just japanska?

Mjuka, böljande former hos vattenspeglar föredras framför rektangulära. Att vatten som visar reflektioner av vegetation är en högt rankad platstyp är något att ta med sig vid framtida projekt. Att låta ”hårda” och ”mjuka” material spela mot varandra är en annan, som återigen knyter an till Kaplan och Kaplans slutsatser. Särskilt verkar vi vara känsliga för platser dominerade av ”hårda” material. Dessa är dominerande inslag på de platser vi bygger idag. Vi bör alltså sträva efter att tillföra mjuka element, som vegetation och vatten. Användande av siktlinjer åter en annan, som många landskapsarkitekter använt sig av på ett framgångsrikt sätt.

Kaplan och Kaplan menar att människans platspreferenser är evolutionärt betingade. För att säkra artens överlevnad räckte det inte, menar de, att kunna avgöra vilka platser som är säkra. Vi måste också *föredra* dem framför andra.

Frågeställningarna för den här uppsatsen är:

- Finns det några särskilda rumsliga element som borgar för trivsel?
- Vilka kulturella och sociala faktorer spelar in vid vår upplevelse av en plats?
- Vilken nytta kan vi som landskapsarkitekter ha av de miljöpsykologiska och landskapsteoretiska teorierna kring människors platsupplevelse?

För att mycket kort sammanfatta *Platser vi möter för första gången* utifrån frågeställningarna:

Naturinslag i form av vegetation, allra mest i form av träd, och vatten är element som verkar leda till att vi föredrar en plats. Vi är känsliga för platsers balans mellan mänskligt inflytande, i form av byggda, ”hårda” element och ”mjuka” naturliga. Även till formen föredras ofta mjuka former framför hårda.

Nyttan av de i *platser vi möter för första gången* presenterade studierna för landskapsarkitekten är uppenbar. Genom att låta mjuka och hårda material spela mot varandra kan vi åstadkomma bra platser som människor kan trivas på. Vi kan också använda oss av Kaplan och Kaplans matris, att varken göra för okomplicerade platser eller för komplexa. Enorma öppna platser kan behövas av praktiska skäl, men det finns en klar risk av sådana inte uppskattas av allmänheten. Motsatsen, totalt igenvuxna platser, är inte så vanliga i vårt samhälle idag. Kanske kan vi dock se över de naturlika planteringarna från 70- och 80-talet för att skapa framkomlighet igenom dem. Då får människor, inte minst barn och ungdomar, tillgång till fler gröna rum som bjuder dem möjlighet att se ut utan att ses...

Platser som behöver rymma ett stort antal olika element behöver balanseras med faktorer som kan ge god läsbarhet för att vi ska trivas där. Särskilt platser i innerstaden innehåller ett mycket stort antal olika element, byggnader av olika stilar och material, gator, trafik, skyltar, vegetation, cykelställ. På sådana platser krävs att vi klarar av att ge platserna god läsbarhet genom tydliga riktningar, siktlinjer och enhetliga markmaterial.

PLATSER VI ÅTERVÄNDER TILL

“To be human is to live in a world that is filled with significant places:
to be human is to have and to know *your* place.” (Relph. 1976, s. 1)

Den goda platsen. Hur ser den ut? Ett antagande för den här uppsatsen är att platser vi har en anknytning till kan påverka både vår upplevelse av den platsen, men också vår upplevelse av *andra* platser. I så fall borde sådana platser och miljöer kunna färga av sig på vilka platser vi anser vara *goda platser*. Här borde i så fall sociala, kulturella och kanske också individuella faktorer bli framträdande. I det här huvudavsnittet, *platser vi återvänder till*, diskuteras olika aspekter av platsers psykologiska attribut.

Först presenteras för det här avsnittet centrala begrepp som platsanknytning, platsidentitet, ”Topophilia” och ”Insideness”. Sedan följer ett avsnitt om *platsanknytning* och ett om *platsidentitet*. Exempel har konstruerats för att underlätta förståelsen, då vissa diskussioner kan upplevas som för filosofiska annars. I de fall exempel kommer från litteraturen framgår detta. Övriga exempel är mina tolkningar. Avslutningsvis kommer ett avsnitt om olika platser som har en särskild plats i de flesta människors liv.

För visst är det så att vi utvecklar ett särskilt band till vissa platser vi möter ofta? Hemma. På jobbet. Parken eller torget vi passerar ofta. Visst är det så att vi tycker om vissa platser för att de påminner oss om trevliga saker som har hänt där? Vi har skapat ett emotionellt band till platsen. Kanske blir den till och med en del av vår identitet? En del av vår identitet som individ, men också som medlem av en grupp, en kultur. -Jag är Malmö-bo, säger du. Eller ”jag är svensk”. ”Hemma på min gata finns...”.

Om platsanknytning, platsidentitet, topophilia, insideness

Platsanknytning, platsidentitet, Topophilia, Insideness är alla begrepp som behandlar människors anknytning och förhållande till platser och har myntats och diskuterats av många miljöpsykologer och landskapsteoretiker.

platsanknytning och platsidentitet

Det finns olika typer av anknytning främst beroende på i vilken grad man kan sägas ha anknytning till platsen. Enligt många kan *platsanknytning* utgöra ett första stadium av anknytning till en plats. När platsen blir en del av en människas identitet eller ett medium för att utveckla dennes identitet brukar vissa benämna det *platsidentitet*. Gränsen mellan platsanknytning och platsidentitet är flytande. Det är en öppen fråga om det överhuvudtaget ska göras en åtskillnad mellan begreppen. Vissa menar att begreppet platsanknytning kan sägas omfatta alla typer av emotionella band till en plats (Altman & Low 1992, s. 4-5). Andra vill skilja på platsanknytning och den starkare bindningen *platsidentitet*. För tydlighetens skull är den här uppsatsen uppdelad enligt denna senare princip. Senare i detta huvudavsnitt

går vi djupare in i begreppen platsanknytning och platsidentitet för att försöka utröna vilken betydelse dessa har för oss som individer och som en del i en grupp eller kultur.

topophilia

Tuan myntade begreppet *Topophilia* för att förklara människans känslomässiga band till en plats. Platsens eller miljöns roll kan vara att förse dessa känslomässiga band med bilder så att den blir mer än bara en diffus, lös känsla. Platserna behöver inte nödvändigtvis utgöra *orsaken* till *topophilia*, men de ger de sensoriska stimuli som i form av upplevda bilder skänker form till våra glädjeämnen och ideal. De sensoriska stimulin är potentiellt oändliga: de som vi väljer att lägga märke till (uppskatta eller älska) är en slump orsakad av temperament, avsikt, och de kulturella krafterna som verkar i varje given stund (Tuan. 1974, s.113).

insideness-begreppet

Relph (1976, s. 48-50) talar om att vara *på insidan* av en plats jämfört med att vara *på utsidan* (insideness- outsideness). Det är att vara *på insidan* av en plats som definierar denna som just en plats i rummet. Att vara *på insidan* av platsen är att tillhöra den och att identifiera sig med den. Ju mer djupgående din existens på platsen är, ju starkare blir din identifiering med den. Från utsidan betraktar du platsen som en resande ser en stad på avstånd. Från insidan upplever du en plats, är omgiven av den och är en del av den. Denna dialektik mellan att vara *på insidan* och att vara *på utsidan* påminner om Tuans (1974, s. 245-246) slutsatser om människans behov att dela upp världen i motsatser: ute-inne, här-där, norr-söder, vi-de.

Platsupplevelser kan vara av varierande skala, menar Relph, från en del av ett rum till en hel kontinent. Oavsett skala är platser hela enheter, synteser av människoskapade och naturliga objekt, aktiviteter och funktioner och innebörder skapade av våra avsikter. Denna slutsats påminner starkt om Tuans definition av Topophilia ovan.

Av dessa komponenter skapas platsens identitet, menar Relph, med de utgör inte platsens identitet; denna utgörs av den speciella kvaliteten att vara *på insidan* (insideness).

Upplevelsen av att vara *på insidan* är det som särskiljer platsen från det omgivande rummet. Att vara *på insidan* kan definieras av fysiska objekt som t ex väggar men också av ritualer och upprepade aktiviteter som underhåller platsens specifika egenskaper. Framförallt, menar Relph, beror platsens identitet på intensiteten i platsupplevelsen. Känslan av att vara *på insidan* (insideness) kan delas upp i olika nivåer beroende på intensiteten i upplevelsen. Det är dessa nivåer som säger oss mest om beskaftenheten hos det fenomen vi kallar plats (Relph. 1976, s. 141-142). Exempel på ritualer skulle kunna vara att ta en kopp kaffe för att sätta sig på trappan till trädgården. Att sätta sig, på en bänk eller trappa i en park, på ett torg eller en kajkant är en annan vanlig platsskapande ritual.

Det finns, enligt Relph (1976, s. 48-50) ingen skarp eller absolut gräns mellan att vara *på insidan* och *på utsidan*; den ändras hela tiden med ditt perspektiv och dina avsikter. Vi ser oss själva som centrum av ett mentalt rum, arrangerat i koncentrisk zoner av avtagande intresse och anknytning. Zonerna definieras av våra avsikter. Vi bär hela tiden med oss dessa zoner eftersom vi alltid är i centrum av vårt perceptuella rum och alltid, därför, på en plats. Därav

följer att det finns flera nivåer av upplevelsen att vara *på insidan*, som motsvarar olika grader av anknytning till en plats.

Den grundaste upplevelsen av att vara *på insidan*, där vi är måttligt engagerade i platsen är att vara *beteendemässigt på insidan* (behavioural insideness), som tidigare nämnts i avsnittet *Platser vi möter möter för första gången*. Denna upplevelse kan, enligt Relph, liknas med turistens upplevelse av en ny plats.

Nästa zon är den *empatiska upplevelsen av att vara på insidan* av en plats. Denna upplevelse kan hänföras till platsanknytningsbegreppet och kommer att diskuteras mer under rubriken *Platsanknytning*.

Ytterligare en djupare zon enligt Relph är den *existentiella upplevelsen av att vara på insidan*. Denna upplevelse hänförs i denna uppsats till platsidentitetsbegreppet och kommer att diskuteras mer under rubriken *Platsidentitet*.

Platsanknytning

Detta avsnitt om platsanknytning inleds med en miljöpsykologisk redogörelse av begreppets innebörd och funktioner. Detta följs av en sammanfattning av det Relph kallar *empatisk* upplevelse av att vara på insidan, vilket i den här uppsatsen tolkas som ekvivalent till platsanknytning, sett från en landskapsteoretisk synvinkel.

platsanknytningens innebörd och funktioner

Altman och Low (1982, s. 4-5) definierar platsanknytning som ett samlande begrepp som innefattar både känslor, tankar och övertygelser samt beteende och handlingar kopplat till en plats. Betoningen ligger dock på de känslomässiga banden mellan individen/gruppen och platsen.

Altman och Low (1992, s. 8-9) pekar på olika processer som kan sägas vara inblandade i utvecklingen av platsanknytning, till exempel psykologiska processer, som baseras på händelser i barndomen och vuxen ålder och särskilt viktiga händelser i individens liv (Altman & Low. 1992, s. 8-9). Exempel på sådana händelser kan vara platsen för ett frieri eller platsen du var på när du fick besked om ett dödsfall i familjen.

En annan typ av process är sociokulturella processer som också spelar in för utveckling av platsanknytning. Dessa kan utgöras av sociala normer, kulturella och allmänna symboler, ritualer och aktiviteter (Altman & Low. 1992, s. 8-9). Exempel kan vara jul- eller midsommarfirandet som ofta är starkt rituellt betonat och ska firas på samma plats och på samma sätt år från år. Ett typiskt nordeuropeiskt beteende är att ge sig ut i naturen för att campa, en fritidssysselsättning som sydeuropeer ofta har svårt att förstå tjusningen med.

En tredje typ av process, menar Altman och Low (1992, s. 8-9), är biologiska processer som innefattar evolutionär och fysiologisk anpassning av människorasen till särskilda platser, så kallat "ecological fit". Ett extremt exempel är pygmeerna i centralafrikas regnskogar, vars fysik är utformad för att bäst klara sig i den miljön. Andra kan vara nordeuropeers ljusa hy jämfört med den mörkare pigmenteringen hos folk som bor närmare ekvatorn.

Enligt Altman och Low (1992, s.10) fyller platsanknytning ett antal funktioner på individ, grupp eller kulturnivå:

- Den vardagliga kontakten där platsen erbjuder ett antal förutsägbara hjälpmedel
- Platsen kan fungera som en länk till vänner eller familj, symboliskt eller faktiskt
- Platsen kan fungera som en länk till religion, kultur, nation på ett symboliskt plan

Exempel på den vardagliga kontakten på individnivå är förstås ditt hem där du duschar och äter frukost innan jobbet och som du återvänder till för att äta och sova på kvällen. Platser som kan fungera som länk till vänner kan vara en plats ni brukar träffas på för en snabb picknicklunch i parken eller lekplatsen där ni träffas medan barnen leker på helgerna. Platser som kan fungera som länk till religion utgörs oftast av religionens kyrka eller moské. Som länk till kultur eller nation kan vara olika kulturella samlingslokaler. Som långtidsboende svensk i utlandet kan den lokala IKEA-affären fungera som länk till hemlandet och den svenska kulturen.. Etniska restauranger kan fungera som en länk till hemlandet, om man bor i ett annat land.

I många fall är det inte platsen som sådan som är viktig utan de affektiva bindningarna till idéer, människor, känslöstämningar, minnen och kultur som vi associerar med den. Platsen blir på så sätt ett medium som innefattar och fungerar som bank för ett antal livserfarenheter och det går inte att separera dem från varandra. Därför är det, konstigt nog, ofta inte platsen som sådan som är i fokus för platsanknytningen... (Altman & Low. 1992, s. 7).

“The attachment comes from people and experience, the landscape is the setting. [...] The landscape is part of the experience, it can become a symbol for that experience, but it is not the primary element. ” (Riley. 1992, s. 19).

Riley (1992, s. 19) menar att en platsanknytning ofta baseras, inte bara på minnen av goda upplevelser, utan på minnen av *delade* goda upplevelser. Han pekar också på att det inte bara är *goda* minnen som kan forma en anknytning mellan människa och plats. Landskap kan utgöra våra rötter men också våra bojor. Exempel på platser vi kan ha en anknytning till på grund av *delade* goda minnen skulle på individnivå kunna utgöras av sommarstugan där familjen tillbringat somrarna sedan du var liten, eller, för den delen, skolan. Har du däremot haft en besvärlig skolgång, kanske blivit utsatt för mobbning och upplevt andra motgångar, blir platsen för skolan för alltid förknippad med detta. Minnena av platsen för skolan blir då en negativ platsanknytning.

Low (1992, s. 165) menar att platsanknytning kan vara ett symboliskt band som människor skapar genom att ge kulturellt *delade* känslomässiga innebörder till platser. Därigenom får platsen utgöra basen för individens och gruppens förståelse för och förhållande till sin omgivning. Low menar att även om det ofta finns starka individuella känslor som är unika, är dessa ändå inlemmade i en kulturell miljö. Förutom den känslomässiga och kognitiva upplevelsen inbegriper alltså platsanknytning kulturella föreställningar och vanor som knyter

människor till en plats. Exempel på sådana symboliska platsanknytningar, menar hon, kan vara band genom släktskap, ekonomiska band, band genom religiösa eller sekulära handlingar (Low. 1992, s. 166-167).

Relph är inne på samma tankegångar. Han menar att det kan finnas starka band/förhållanden mellan samhället /gruppen och platser, där den ena stärker den andra och vice versa. I dessa är platsen ett tydligt uttryck för gemensamma övertygelser och värderingar och mellanmänniskliga relationer. Sådana band mellan samhället/gruppen och platsen finns i någon form i alla kulturer. Relph menar att människor är sina platser och platserna är sina människor. Platserna blir ett kommunikationssätt där samtliga ingående element har betydelse: byggnader, gator, parader, fotbollslag.. Allt tjänar till att inte bara ena samhället utan också definiera det (Relph. 1976, s. 34).

empatisk "insideness"

På en djupare nivå än den *beteendemässiga* platsupplevelsen enligt Relphs zonerings av platsupplevelsen erfar man en *empatisk upplevelse* av att vara *på insidan* (empathetic insideness). Gränsen mellan den beteendemässiga och den empatiska upplevelsen av att vara *på insidan* är flytande, från att vara fokuserad på hur platsen ser ut till att bli mer känslomässigt och empatiskt engagerad i den. Den empatiska upplevelsen av att vara *på insidan* kräver en villighet hos den som upplever den att vara öppen för platsens betydelser, att känna platsen och respektera dess symboler. Denna innebär en medveten ansträngning att uppskatta platsens betydelse utan att tillämpa smala intellektuella eller sociala sedvänjor eller manér. Denna upplevelse kan t ex erfaras en mottaglig och fördomsfri betraktare som försöker förstå vad en plats upplevs är för de som bor där *och* för henne själv (Relph. 1976, s. 54-55, 142). Denna typ av empatisk upplevelse borde vara den som landskapsarkitekten eftersträvar i varje nytt projekt – en förståelse för och upplevelse av vad platsen för projektet är och betyder för de som bor och verkar där och för henne själv?

Både våra individuella och kollektiva platsupplevelser kan leda till en nära anknytning till platsen; du är känd här och känner väl till just den här platsen. Denna förtrogenhet med platsen innebär inte bara att vi har ingående kunskap om den, utan också att vi känner en djup känsla av omsorg om den. Denna platsanknytning är ett viktigt mänskligt behov. Genom att känna sig rotad på en plats har vi en säker punkt från vilken vi kan se ut på världen, vi vet vår plats i tingens ordning och har en viktig själslig och psykologisk anknytning till en speciell plats (Relph. 1976, s. 38).

Platsidentitet

Vi använder platser för utvecklingen och underhållet av vår identitet under hela livet. I det här avsnittet om *platsidentitet* presenteras först det Relph kallar *existentiell* upplevelse av att vara på insidan följt av studier av barns identitetsutveckling kopplat till platser. Anledningen till detta urval är att människans utveckling under barn- och ungdomsåren är så drastisk och därför tacksam att studera då tendenser blir väldigt tydliga.

Platsidentitet formas av erfarenheter och tankar på platser som spelar roll för individens själv- och känsloreglering. Platsidentiteten utgör därmed en viktig del i utvecklingen och underhållet av individens, gruppens eller samhällets identitet (Korpela. 2002, s. 369).

Nästan alla människor har en djup anknytning till och medvetande om de platser där vi föddes och växte upp, där vi bor nu, eller platser där vi haft särskilt gripande upplevelser. Denna platsanknytning verkar utgöra en väsentlig källa till både individuell och kulturell identitet och säkerhet, en startpunkt från vilken vi orienterar oss i världen (Relph. 1976, s. 43). En platsanknytning av detta djup kan hänföras till begreppet *platsidentitet*.

Att bo eller verka på Möllan i Malmö var länge synonymt med en bohemisk och kreativ livvstil, vilket skulle kunna vara exempel både på en gruppens och en subkulturs anknytning till en plats. Jerusalem skulle kunna vara exempel på både en kulturs och en (eller flera) religions platsanknytning. Men det kan också sägas vara en del av din, gruppens eller kulturen/religionens identitet.

existentiell "insideness"

Upplevelsen av att vara *på insidan* på den *existensiella nivån* (existential insideness), enligt Relph (1976, s. 142), är att vara hemma, där dina rötter finns, det Relph kallar platsens innersta natur (the essence of place). Att vara *på insidan* på den existentiella nivån kan hänföras till begreppet platsidentitet. Denna typ av upplevelse är autentisk och icke-självmedveten. Den existentiella upplevelsen av att vara på insidan kännetecknar tillhörighet till en plats och den djupa och fullständiga identifieringen med en plats som är själva grunden för platskonceptet (Relph. 1976, s 142). Man kan alltså vara på insidan på en existentiell nivå även i det mest sopiga skräpskjul. Det är DITT skräpskjul och det utgör ditt hem och dina rötter.

Detta förhållande, att vi ofta har en djup anknytning till och identifierar oss med platsen där vi bor eller verkar, är en påminnelse om att vi när vi ska göra om befintliga platser måste ha en dialog med de som bor eller arbetar där för att inte i okunskap förstöra platser som är viktiga för individer eller grupper. Det är kanske inte möjligt att i alla fall anpassa projekt efter de boendes önskemål, men att lyssna kostar inget.

användandet av platser i barns och ungdomars identitetsutveckling

"...our places of origin shape who we are whether we like it or not." (Chawla. 1992, s. 66)

De studier som fokuserat på den fysiska utformningen hos barn och ungdomars platser har pekat på vikten av att barnen kan ta sig ut utomhus och ut i naturen. En känsla av omfång och

frihet och en möjlighet att påverka och bemästra miljön är viktigt för barns platser. Platser ska tillgodose både behovet att utforska och bemästra sin miljö och behovet av en säker bas. Upptäckandet och skapandet av personliga platser vittnar om barnets växande självständighet och färdighet (Chawla, 1992, s. 76-77).

Chawla pekar på två motsatta men komplementära sätt att uppskatta sin omgivning. Vi kan uppskatta platser för att de är oss så förtrogna att vi inte behöver reflektera över dem. Våra upplevelser har smält samman till en allmän känsla av nöjsamhet. Alternativt kan platser uppskattas för att de lockar till upptäckt och erbjuder en utmaning. Vi pendlar mellan dessa två upplevelser. Under perioder av osäkerhet och social stress kan vi drivas till att klänga oss fast vid det familjära på bekostnad av det nya och utmanande (Chawla, 1992, s. 71). Denna senare uppskattning baserad på att de lockar till upptäckt speglar vad Kaplan och Kaplan benämner *utforskande* i sin förklaringsmodell av människors platspreferenser.

Studier av barns favoritplatser, utförda i Amerika och Europa, visar på att barn utvecklar starka emotionella band till olika platser. Dessa visade att utemiljön hade större emotionell betydelse för barnen än vad som kunde antas utifrån tiden de faktiskt vistades där (Korpela, 2002, s. 363).

En plats kan erbjuda barnet en känsla av avskildhet, kontroll och säkerhet. Studierna visade att barn har behov av att kunna få vara ifred och undkomma den sociala pressen. Vissa typer av platser, som gömställen, utkikar, skogar eller kullar hade särskild emotionell betydelse för barnen. Platser att uppsöka för att må bättre och få perspektiv på tillvaron utgjordes ofta av naturmiljöer. (Korpela, 2002, s. 365)

Olika faktorer kan påverka barns val och värdering av favoritplatser (Korpela, 2002, s. 366):

- Tidigare erfarenheter av olika miljöer
- Uppfostran i landsbygds- eller stadsmiljö
- Föräldrars begränsning av barnens utforskande av omgivningen
- Förtrogenhet med olika miljöer via andrahandsinformation i media mm
- Kamraternas platspreferenser

Korpela (2002, s. 366-367) hänvisar i sin text till studier av tonåringars favoritplatser, utförd i USA, som visade att pojkar i åldern 8-16 år med mycket negativa känslor föredrog platser där de kunde vara ensamma och i större utsträckning besökte nya platser i området än pojkar med en gladare sinnesstämning. Känslor kan alltså vara en av många bidragande faktorer i barn och ungdomars val av favoritplatser.

I semistrukturerade intervjuer framkom att barn och ungdomar upplever sig vara avslappnade, lugna och bekväma på sina favoritplatser. Vanliga fraser förknippade med platserna var att "slippa ifrån vardagslivet", "glömma bekymmer" och att "fundera över personliga angelägenheter" vilket tolkas som att platserna erbjuder möjlighet för känslomässigt frigörande och återhämtning. Naturmiljöer dominerade barnens val av favoritplatser Korpela (2002, s. 364).

Korpela (2002, s. 370) drar slutsatsen att människor använder platser i sin strävan efter samordning och överensstämmelse av tankar, för ångestminimering och för underhåll av självkänslan. Känslan av kontroll över favoritplatsen verkar vara en viktig faktor. Känslan av kontroll är relevant för att förstå hälsorelaterade fenomen som depression och stress. Det verkar möjligt att känslan av kontroll i vissa livssituationer kan uppnås med hjälp av den fysiska miljön, vilket resulterar i valet av favoritplatser.

Förtrogenhet med en miljö kan leda till tillgivenhet om den inte leder till förakt.... (Tuan. 1974, s.99, Kaplan&Kaplan. 1989, s. 73). Tuan, (1974, s. 99-101), menar att vi med tiden skapar emotionella band till vårt hem och våra hemtrakter. Medvetenhet om det förflutna är en viktig komponent i våra känslor för en plats. Analfabetiska stammar hänvisar ofta till antingen de närande banden – kopplingen mellan människan och Moder Jord, eller till sin historia för att förklara sina känslor för sin hemtrakt. Floder, berg, 'marken vi går på är våra förfäders verk från vilka jag är härstammar'. Patriotism, både lokal och imperialistisk, tar ofta avstamp i historien. Den lokala patriotismen grundar sig på den intima platsupplevelsen. Imperialistisk patriotism grundar sig i kollektiv stolthet. Tuan (1974, s. 93) menar att när känslan av *Topophilia* är riktigt stark har platsen med stor sannolikhet blivit bäraren av känslomässiga händelser och kanske till och med fått en *symbolstatus*. Jerusalem är en plats som har blivit en symbol, till och med för flera folkslag!

Alla landskap, menar Relph (1976, s. 36-37), upplevs både individuellt och i ett kollektivt sammanhang, då vi både är individer och medlemmar i en samhälle / grupp. Det finns dock platser som är avskiljda från det offentliga, antingen fysiskt, som köket eller ett rum i huset där man bor, eller för att de betyder något särskilt för just den individen. Platser som är betydelsefulla för dig kan till exempel vara platser förknippade med minnen. Platser från barndomen, menar Relph, verkar utgöra särskilt viktiga referenspunkter för många individer. De kan utgöras av särskilda miljöer som hjälper dig att komma ihåg speciellt viktiga händelser, där platsen som sådan egentligen inte är en del av upplevelsen. Det kan finnas personliga platser som i sig själva är en källa till en viktig upplevelse, antingen genom en direkt, stark upplevelse eller genom en långsamt växande känsla av samhörighet. Det viktiga är att just den här platsen är helt och hållet din egen på grund av att upplevelsen är din. Exempel på platser från barndomen som kan utgöra viktiga referenspunkter för en människan skulle kunna vara farmor och farfars hus där hon tillbringat mycket tid som barn. Platser som hjälper dig komma ihåg särskilt viktiga händelser i ditt liv kan vara platsen där din man friade till dig, eller platsen du var på när du fick höra om 11 september-dådet. Personliga platser som i sig själva är källor till viktiga upplevelser är för mig till exempel sommarstugans veranda, där jag vill vara och sitta och titta ut över vattnet. I det avseendet spelar det ingen roll vilken årstid det är eller om jag är där ensam eller i sällskap.

Riley talar också om två typer av platser nästan alla människor har en särskild anknytning till, nämligen *naturen* och *hemmet*. Hemmet, har en särskild ställning i många människors liv. Både, Relph, Tuan och Riley betonar vikten av vårt förhållande till vårt hem. Relph menar att vårt hem, vår boplatz är en central del i vår individuella och kollektiva identitet; boningen för vår existens (Relph. 1976, s. 41).

Platser som arketyper?

I det här avsnittet presenteras ett annat sätt att se på platser vi återvänder till, genom att se på platsen för olika folkslags paradis och de platser vi återkommer till i våra drömmar och fantasier.

Ett sätt att undersöka olika kulturers idealplatser på, menar Tuan (1974, s. 113-114), är att undersöka hur folket ser på platsen för livet efter döden. Många kulturer har en bild av ett liv efter detta. Platsen för detta är ofta lik den plats folket lever på och varierar därför med den lokala geografin. Gemensamt för dessa platser är att obehagliga och uppskakande inslag från den här världen är borttagna. De olika varianterna av paradiset blir därigenom mer lika varandra än de världsliga motsvarigheterna. Farliga djur finns inte där, däremot gott om jaktbyten, fisk och ätliga växter. Det är inte för varmt, inte för kallt, inte för torrt, inte för blött.....

Undrar om platsen för paradiset som vi tänker oss ändras med människors ändrade resvanor? Tuan skrev sin bok 1974. Att vi idag reser mer än någonsin förut till platser långt från vår vardagliga geografi borde påverka hur vi ser på platsen för paradiset. Förr, när vi inte kunde resa så långt, kunde vi inte fantisera ihop en plats för paradiset som skiljde sig särskilt mycket från den vi levde på. Numera kan vi resa till Söderhavet och ta med oss dessa miljöer i vårt ”platsbibliotek”, vilket borde bredda möjligheterna för ett paradis som skiljer sig markant från vår geografiska hemvist.

Finns det då några arketypiska *goda platser*? Någon typ av plats som alla, oavsett bakgrund, ålder och kultur drömmer om eller känner sig tillfreds i? Tuan (1974, s. 115-120) menar att det finns fyra typer av platser som alltid tilltalat människor och som är ofta återkommande i våra drömmar och fantasier: *skogen, stranden, dalen och ön*.

skogen

Skogen är den miljö som människans förfäder kom ifrån. Än idag har hyttan i skogen en starks dragningskraft på den moderna människan som söker undkomma den dagliga pressen. Tuan pekar på skogsmiljöns roll i utvecklandet av primaternas, människans föregångares, rörelse- och perceptionsförmåga (Tuan. 1974, s. 115-120).

stranden

Den skyddade havsviken är en annan typmiljö som vid olika tidpunkter och platser tilltalat människans fantasi. Geometrin hos havsviken, i likhet med dalen, ger intryck av att erbjuda skydd, samtidigt som utsikten över havet mot horisonten väcker äventyrlusten. Strandmiljön erbjuder den mänskliga kroppen, van vid kontakt med luft och mark, kontakt med sandens eftergivlighet och vattnets bärkraft. Kanske, menar Tuan, var människans tidigaste hemmiljö ett slags Eden nära ett hav eller en sjö (Tuan. 1974, s. 115-120)?

Havsstranden, särskilt tidvattensstranden, erbjöd de bästa förutsättningarna för att kunna äta, bosätta sig, föröka sig och lära sig saker. Den lockade till utveckling av vår hantverksskicklighet. Den gav, menar Tuan, den ekologiska nisch där animalt beteende (etologin) kunde utvecklas till mänsklig kultur. Strandmiljöer kunde försörja betydligt större

populationer än inlandsmiljöer i förhistorisk tid. Det var först vid utvecklingen av jordbruket som allt större populationer bosatte sig i inlandet (Tuan. 1974, s. 115-120).

Tuan pekar ut äventyrlusten som en motiverande faktor för våra fantasiplatser, vilket kanske kan liknas vid det av Kaplan och Kaplan identifierade mänskliga behovet av *utforskande*.

Dalen

Dalen är en annan typ av plats som är ofta återkommande i våra drömmar och fantasier. Dalen eller det medelstora flodområdet erbjöd den tidiga människan ett relativt enkelt liv genom att utgöra en varierad ekologisk nisch. Mat gick att finna i floder eller vattendrag, i strandmark eller på dalens sluttningar. Människans behov av vatten tillfredsställs. I de fall vattendraget är tillräckligt stort kan det också utgöra transportled. För jordbruk är dalen också lämplig (Tuan. 1974, s. 115-120).

Det var i dalar som människan tog de första stegen mot att bruka jorden och till ett mer bofast liv. På ett symboliskt plan motsvarar dalen livmodern och tillflyktsorten. Dalens konkavitet skyddar och ger näring åt liv. Då människans föregångare lämnade skogen för dalen sökte de sig till det fysiska och kanske psykiska skyddet som grottan utgjorde. De tidigaste byggda hemmen var halvt nedgrävda i marken. På så sätt minskade behovet av en överbyggnad och, menar Tuan, människan eller dess föregångare, kom i närmare kontakt med jorden. Medan bergstopparna sågs som stegar till himlen, gudarnas hemvist, var dalarna underjordiska och feminina. På bergets topp byggdes tempel och altare, medan man byggde sina egna hem på dalens botten (Tuan. 1974, s. 115-120).

Ön

Ön har ett starkt grepp om människors fantasi. Till skillnad från skogen, dalen eller stranden kan detta inte förklaras med dess ekologiska förutsättningar. Dess betydelse, enligt Tuan (1974, s 118), står att finna i fantasins värld. I många av världens skapelseberättelser uppstår land ur vattnet i form av just en ö. I många legender framstår ön som de dödas eller odödligas boning. Men framförallt, menar Tuan, symboliserar ön ett tillstånd av oskuldfullhet och salighet. I många religioner har ön en mytisk innebörd. Fantasin om Eden fick en nystart som en följd av de vetenskapliga expeditionerna till söderhavet på 1700-talet. Än idag flockas turisterna till de tropiska söderhavsöarna, som nu har fått en delvis annan roll: som plats för temporär eskapism undan de grå vardagen (Tuan. 1974, s. 115-120).

Kanske kan människors fantiserande om *ön* förklaras med Kaplan och Kaplans *mysterium*. En plats som är lätt att förstå men som lockar till utforskande, lätt att orientera sig på genom sin form. Det är lätt att hitta tillbaka till startpunkten genom att följa strandkanten.

Diskussion

Platser i vår omgivning påverkar oss, ofta utan att vi är medvetna om det. Vi anknyter till platser, gör dem till våra och, ibland, till en del av vår identitet. Bortsett från platserns rumsliga gestaltning och de aktiviteter som eventuellt pågår där så påverkas vår platsupplevelse både av psykologiska, sociokulturella och biologiska processer. Psykologiska processer påverkar oss genom händelser ur vårt förflutna eller nutid knutet till en plats. Kulturella och sociala processer påverkar oss genom till exempel sedvänjor och normer. Biologiska processer kan påverka oss genom att vi evolutionärt anpassas till vissa platser.

Platsanknytning kan definieras som människors känslor, tankar och handlingar kopplat till en plats. Platsanknytning fyller flera funktioner för oss: den vardagliga funktionen, som en länk till vår familj och våra vänner, antingen rent faktiskt eller symboliskt och som länk till vår religion, kultur eller nation på ett symboliskt plan. Länk till familj och vänner kan utgöras exempelvis av den lekplats ni alltid träffas på med barnen. På ett symboliskt plan kan till exempel en skog i närområdet påminna oss om skogen hemma och därigenom om de söndagspromenader i skogen familjen alltid gick när du var liten. Därigenom upprätthålls banden till familjen. Ofta är det till och med så att platsen som sådan inte står i centrum för platsanknytningen utan de tankar, minnen, riter vi förknippar med den.

Platsanknytning kan också ses som ett symboliskt band som vi skapar genom att ge kulturellt delade emotionella betydelser till platser. På så sätt utgör platser en grund för individens och gruppens förhållande till sin omgivning. På stranden hänger ungdomar i ena änden av stranden medan barnfamiljerna håller till i den andra. Jerusalems status som symbol för flera religioner är sannolikt unik. Kulturella aspekter är alltså viktiga för vår platsupplevelse.

En mängd faktorer påverkar vilka individer vi utvecklas till. Platserna i vår omgivning under vår uppväxt kan sägas vara en sådan faktor som påverkar vem vi är, som individer och som grupp. Psykologiskt genom vilka platser som funnits till hands under vår uppväxt: skogen, skärgården, förortsvillamattan och innerstaden ger oss olika typer av platser att utforska, dra oss undan till, bli förälskade på, och hantera svårigheter på. Socialt genom vilka andra individer som finns på de platser vi får röra oss på, som vi kan relatera till och bilda grupper och subgrupper med. Biologiskt, genom till exempel vårt ljusa skinn som klarar att omvandla det svaga solljuset till D-vitamin här i Norra Europa.

Intensiteten i vår anknytning, det Relph kallar graden av upplevelsen av att vara *på insidan* (*insideness*) och Tuan kallar *Topophilia*, varierar, från den flyktiga som till exempel torgståndet du alltid handlar vid, till den kraftfulla bindningen till den plats du kallar ditt hem, din hemtrakt eller din nation.

Vissa studier pekar på vikten av att ge våra barn möjligheten att ge sig ut utomhus och i naturen under uppväxtåren, för att dessa miljöer erbjuder en stor mängd olika platser att just utforska och använda. Denna slutsats överensstämmer med Kaplan och Kaplans slutsatser som beskrivits i *Platser vi möter för första gången*.

I olika åldrar under uppväxten använder vi "våra" platser på olika sätt, beroende på vilka egenskaper vi utvecklar mest just då. Under uppväxten använder barn i åldern 1,5-3 år och i ännu större utsträckning 6-12 år platser i sin utemiljö som mest, då de utvecklar sin motorik kraftigt. Under åren däremellan och därefter arbetar vi mycket med språket och de sociala banden till andra individer och grupper och är därför mindre expansiva i vår platsanvändning. Det verkar sannolikt att samma mönster går att finna hos vuxna; att vi använder platser på olika sätt beroende på vår emotionella och sociala situation i stunden. Det antyder också Kaplan och Kaplan i sin analys.

Vi använder platser för att tala om vilka vi är på individuell såväl som på grupp- och kulturell nivå. När platsanknytningen blir stark kan man säga att vi använder platser i utvecklingen och underhållet av vår identitet, också det på individ- till kulturell nivå. Platsanknytning och platsidentitet är överlappande begrepp eller kanske till och med två begrepp för samma fenomen. Nämligen att vi använder platser för att tala om vem vi är, både som individer, grupp, kultur och nation. Även den ytligaste platsanknytning, som till exempel torgståndet du handlar vid, talar om vem du är. Du kan till exempel tala om att du bor i närheten, att du är hälsosam och äter mycket grönsaker osv. Vi använder platser för att återkalla minnen och upprätthålla banden till nära och kära. Platser är en del av vår identitet. I den här uppsatsen har jag försökt skilja på platsanknytning och platsidentitet men jag är inte övertygad om att det var ett lyckat tilltag...

Tuan har funnit likheter i de platser vi fantiserar och drömmer om och kategoriserat dem som *skogen*, *stranden*, *dalen* och *ön*. Anledningen till att dessa miljötyper förekommer i våra fantasier kan vara evolutionär. Tuan menar att skogen är den miljö människans förfäder, primaterna, bebodde. Denna typ av miljö överensstämmer med Appletons *habitat* och *prospect-refugeteorier*. Appleton menar att skogsbrynet är den typ av miljö vi fortfarande dras till, faktiskt och symboliskt. Alla platstyperna, om man förutsätter någon typ av växtlighet på *ön*, uppfyller Appletons *Habitat* – kriterier. Att vi fantiserar om stranden kanske beror på att den utgjorde människorasens första huvudsakliga boplats. Dalen är platsen vi valde när vi lärt oss att bruka jorden. Dessa tre miljöer beskriver alltså vår utveckling från primater till jordbrukstiden. Ön då? Den hänskrivs inte någon sådan period av vår utveckling. Kanske är den nutidens önskeplats? När en så stor del av världens befolkning bor i städer kanske vi drömmer om en plats där vi får vara ifred? En plats där det inte finns moderna bekvämligheter som internetuppkoppling, mikrougn och TV? En plats för stillhet och ro, där tiden bara går utan att vi måste göra så mycket mer än att fiska upp middan ur havet och plocka en mogen mango till efterrätt?

Platser som har en särskild plats i nästan alla människors hjärta är hemmet och naturen. Vårt hem är en del av vår identitet. Vi kopplar samman platsen för vårt hem med vår familj och vårt ursprung och bär den med oss under hela livet. Även när vi flyttar och kanske skaffar ett eget hem och familj blir det hemmet en del av den vi är som människa. Naturen är ett ständigt återkommande tema i den här uppsatsen. I huvudavsnittet om *Platser vi möter för första gången* var naturen en av de viktigaste komponenterna för att förklara våra platspreferenser. Även för de platser vi får en anknytning till är naturen en viktig del, vilket kanske inte är så

konstigt. Om vi föredrar naturinslag hos platser vi möter första gången lär vi återkomma till dem och därigenom så småningom skapa band till dem...

Frågeställningarna för den här uppsatsen är:

- Finns det några särskilda rumsliga element som borgar för trivsel?
- Vilka kulturella och sociala faktorer spelar in vid vår upplevelse av en plats?
- Vilken nytta kan vi som landskapsarkitekter ha av de miljöpsykologiska och landskapsteoretiska teorierna kring människors platsupplevelse?

För att mycket kort sammanfatta *Platser vi återkommer till* utifrån frågeställningarna:

De rumsliga elementen avhandlades i *platser vi möter för första gången*. Kulturella och sociala faktorer har stor betydelse för vår platsupplevelse och kan vara avgörande för den estetiska upplevelsen av en plats. Upplevelsen av en plats vi återkommer till påverkas av just det faktum att vi upplevt den förut och har anknytningar genom minnen, ritualer, individuell-/grupp-/kulturell- tillhörighet kopplade till den.

I och med att platser vi har en anknytning till kan sägas vara en del av vår identitet, kommer viktiga platser i vår tillvaro och bakgrund att färga av sig på nya platser vi möter. Platser vi haft tidiga lyckliga minnen från påverkar våra preferenser för nya platser, enligt Korpela. Platser vi har en anknytning till kan antingen göra att vi tycker om eller att vi ogillar platser som påminner om dem, vilket också Kaplan och Kaplan belyst i sina slutsatser. För mig personligen yttrar sig denna ”avfärgning” som att jag alltid dras till havsmiljöer. Jag kan uppskatta den estetiska upplevelsen av sjöar och åar också men dessa väcker inte samma längtan och kärlek som havet gör. Havsmiljöer i helt andra städer eller länder fungerar för mig som en länk till både min familj och vänner och till min barndom. Samma sak har vänner känt för skogen. Det är dit de längtar och det är dessa miljöer som de främst kämpar för att behålla i sin närmiljö. Som landskapsarkitekt kommer alltså mina tidiga platsupplevelse att påverka min estetiska uppfattning. Det är en viktig lärdom: att det jag tycker är vackert, som uppvuxen i Skåne och Bohuslän, kanske inte alls tilltalar någon som är uppvuxen i Norrlands inland eller Smålands skogar. Eller, för den delen, någon från en helt annan kultur.

Vi använder platser för att tala om vilka vi är som individer, som tillhörande en grupp eller en kultur. Det kan därför vara svårt att som utomstående förstå platsers lockelse eller betydelse för de människor som på ett eller annat sätt har en anknytning till dem. För landskapsarkitekter, som regelmässigt kommer in som utomstående för att förändra olika miljöer, är detta en viktig kunskap. Platser som inte ser ut som något särskilt, kanske till och med ser skräpiga eller oanvända ut, kan tvärtom vara av stor betydelse för de som känner en anknytning till dem. Alltså är det viktigt att lyssna på brukarna av en plats inför förändringar av den.

BIOLOGISKA OCH KULTURELLA FÖRKLARINGSMODELLER

Hur kan man då förklara att vi tycker om vissa platser och inte andra? Är det evolutionärt betingat? Grundar sig våra preferenser idag på de platsval vi gjorde i förhistorisk tid för att säkra artens överlevnad, dvs platser där vi var säkra för predatorer och som innehöll möjligheter att skaffa föda? Eller är det kulturellt betingat genom att vi ger kulturella meningar åt vissa platser eller typer av platser?

habitat och prospect - refugeteorierna

En av de mest kända evolutionära förklaringsmodellerna är J. Appletons *Habitat* och *Prospect* – *refugeteorier*. Enligt dessa gör människan en snabb och i det närmaste omedveten bedömning av platsens möjligheter att tillfredsställa våra behov för att överleva. Människor uppskattar då miljöer som erbjuder, eller som på ett symboliskt plan ger intryck av att erbjuda, möjligheten att fungera som ett lämpligt habitat och att se ut utan att bli sedd. Enligt Appleton favoriserar vi platser där vi kan ha utsikt över eventuella jaktbyten samtidigt som den erbjuder möjlighet att snabbt gömma sig om en fara nalkas. Han menar att vi även idag, när vi inte har samma faktiska behov av att snabbt kunna undfly en fara eller fånga ett byte, upplever miljöer som ger intryck av att tillgodose våra evolutionärt betingade behov som trivsamma och vackra. De individer som var uppmärksamma på för arten gynnsamma miljöer klarade sig bättre än andra. Appleton menar att den här förmågan att urskilja gynnsamma livsmiljöer under evolutionen finns kvar i oss ombildat till våra preferenser, det vi upplever som vackert eller fult. Skogsbrynet är en sådan plats som vi ofta uppskattar, ju flikigare kanten på brynet är, desto bättre (Appleton. 1996. s 62-67).

Figur 7. Skogsbrynet är en miljö som vi fortfarande dras till, enligt Appleton. (Alnarpsparken, Foto taget av Stina Roos, 2010-05-18.)

Appleton menar att Prospect-Refuge teorin även går att applicera på nutidens urbana miljöer. I urbana miljöer föredrar vi, enligt dessa teorier, platser med varierad bebyggelse med många prång och portar framför en lång rak gata kantad av släta fasader. Den varierade gatumiljön, menar han, erbjuder på ett *symboliskt plan* möjligheten att kunna se utan att ses, dvs vi har möjlighet att smita in i ett prång eller portuppgång för att undkomma fara, samtidigt som miljön erbjuder oss möjligheten att se ut för att spana. Att många av portarna i gatumiljön är låsta påverkar inte vår upplevelse, enligt Appleton (1996, s. 172-178).

Evolutionärt föredragna platser avbildas i konsten (Appleton. 1996, s.170-193) och blir därigenom en del av våra kulturellt föredragna platser som vi sedan skolas i att uppskatta. Appleton menar alltså att den evolutionära drivkraften är den primära källan till våra platspreferenser, som genom att avbildas i konsten också blir en kulturell drivkraft. Individen skolas sedan via konst, arkitektur och litteratur att uppskatta dessa platser.

Appletons teorier invigs landskapsarkitektstudenten tidigt i. Man lär sig att inte placera en bänk mitt ute på en öppen gräsplan eller torg, eftersom ingen kommer att vilja sitta där. Man vill ha "skydd" i ryggen av en mur, ett buskage eller en byggnad.

biophilia - biophobia

Begreppet *biophilia* myntades av E.O. Wilson och betyder "kärlek eller uppskattning för livet eller levande system". Han ansåg att människans behov av att vara i naturen är biologiskt rotat, ett uttryck för ett genetiskt anlag att dras till andra levande organismer. Människan som art är relativt ung och vår civilisations historia är ännu mycket kortare. Wilson menar att eftersom människan som art utvecklats i en miljö där hon var tvungen att överleva i naturen har detta präglat hennes kropp och hjärna. Det är osannolikt, menar han, att dessa evolutionärt betingade anlag har försvunnit ur människans genbank under den korta tid som gått sedan civilisationens intåg. Istället kan människan antas ha genetiska anlag för att söka sig till miljöer där vi har goda möjligheter att överleva (Wilson. 1993, s. 31-33). Även motsatsen, *Biophobia*, att vi har en nedärvd förmåga att snabbt göra en bedömning av och undvika saker och miljöer som under evolutionen hotat vår art antas stödja evolutionära förklaringar till våra platspreferenser. Människans fobier handlar än idag ofta om spindlar, ormar, instängdhet eller stora öppna ytor, trots att dessa djur och miljöer i de flesta fall inte längre utgör någon större reell fara för den moderna människan (Ulrich. 1993, s. 75-76). Idag vore det kanske mer funktionellt för vår arts överlevnad att vara rädd för exempelvis biltrafik?

Kan det då vara rimligt att anta att våra platspreferenser grundar sig i dessa båda företeelser, biophilia och biophobia?

Ingen av de forskare som hävdar att våra platspreferenser kan bero på evolutionära faktorer påstår att detta är hela sanningen (Wilson. 1993, s. 32-33, Ulrich. 1993, s. 74-75). Våra platspreferenser idag beror sannolikt på en sammanflätning av kulturella och evolutionära faktorer.

Bourassas tredelade paradig

Bourassa är en teoretiker som skisserat en paradig i vilken tre former av estetisk upplevelse: biologisk, kulturell och individuell samexisterar.

Neurofysiologisk forskning antyder, menar Bourassa (1990, s. 798) att instinktiva och emotionella reaktioner på platser skulle kunna ske separerat från rationella och kognitiva reaktioner. Alltså kan det förekomma separata medfödda och inlärd platsreaktioner. Bourassa menar också att eftersom hjärnans ”gamla” och ”nya” delar svarar på platsupplevelse på olika sätt är det också möjligt att motsäggande rationella och instinktiva reaktioner på en plats sker samtidigt. Sannolikt, menar han, övervinner då den instinktiva reaktionen den rationella.

Dessa slutsatser antyder att biologiska reaktioner på platser, baserade på medfödda emotionella beteendemönster, skulle kunna förekomma separerat från ”kulturella” reaktioner baserade på inlärd kognitiva beteendemönster. Med detta menar han inte att alla, eller ens de flesta, platsupplevelser involverar två oberoende reaktionssystem. Poängen, enligt Bourassa (1990, s. 802), är att det verkar vettigt att tala om både biologiska och kulturella former av estetisk upplevelse!

Bourassas menar att det mänskliga beteendet är ett resultat av val som görs inom en uppsättning begränsningar. Man kan, menar han, tänka sig tre nivåer av begränsningar: *lagar*, *regler* och *strategier*. *Lagar* definieras som tvärkulturella begränsningar medan *regler* är ”tvärpersongliga” men ”intrakulturella” begränsningar dvs gäller flera personer inom en kultur men inte mellan olika kulturer. *Strategier*, i sin tur, omfattar de individuella val vi gör. Bourassa menar att lagarna, reglerna och strategierna kan ses som yttringar av de biologiska respektive kulturella och individuella formerna av estetisk upplevelse (Bourassa. 1990, s. 803). Den här teorin känns tilltalande i det att den tillåter något litet uttryck för individualitet och personlig kreativitet!

Den biologiska, medfödda, formen av estetisk upplevelse skulle kunna ta avstamp i Appletons teorier om habitat- och prospect-refuge-teorier, även om dessa teorier enligt Bourassa (1990, s. 804) är mycket spekulativa. Det finns en klar risk att man tillskriver ett beteende ett genetiskt ursprung som egentligen har ett kulturellt ursprung. Men, menar Bourassa, det faktum att ett beteende underlättar artens överlevnad betyder inte nödvändigtvis att det är ett resultat av naturligt urval! Om man ändå antar att Appletons teorier om ett biologiskt ursprung till landskapestetik är rimliga skulle de beskriva en estetisk *lag* (Bourassa. 1990, s. 804).

Den kulturella formen av estetisk landskapsupplevelse, som delvis anknyter till resonemangen i huvudsnittet *platser vi återkommer till* skulle kunna ta sin grund i antagandet av en ”kulturell stabilitets-identitet”, där estetiska värderingar speglar grupperns önskan att skydda sin identitet. I det sammanhanget kan landskapet utgöra ett sätt för kulturella grupper att uppnå och underhålla sin identitet. På så sätt kan landskap tjäna som kulturella grupper *symboler*. Om detta stämmer, menar Bourassa, förklarar det förekomsten av estetiska *regler*, de baspunkter för estetiskt beteende som finns mellan de individer som är del av en kulturell

grupp. Bourassa hänvisar till det stora antal preferensstudier som gjorts som, menar han, visar på många exempel av både överensstämmelse och variationer i kulturella *regler*. Särskilt verkar variationer längs dimensionerna för "professionell status" (grad av expertkunskap inom planering och design) och "existensiell status" (grad av "insideness" och "outsideness" jämfört med den grupp man planerar för) vara framträdande (Bourassa. 1990, s. 805).

Regler speglar alltså det estetiska beteendet mellan individer som är del av en kulturell grupp. Variationer längs dimensionen för *professionell status* borde kunna förklara Kaplan och Kaplans och Sternudds resultat som visade stora skillnader i preferenser och skickligheten att förutsäga allmänhetens preferenser mellan professionella och "vanligt" folk. Variationer längs dimensionen för *existentiell status* borde kunna förklara svårigheterna för landskapsarkitekten att förstå en plats betydelse för de som bor där och identifierar sig med platsen.

Ett av Bourassas exempel, som känns särskilt aktuellt för den här litteraturstudien, är människans fallenhet att föredra naturlandskap över urbana landskap. Det verkar troligt, menar Bourassa, att naturlandskap upplevs i den biologiska formen av estetisk upplevelse, medan urbana landskap upplevs i den kulturella. Alla människor skulle kunna dela några medfödda (biologiska) preferenser för vissa typer av naturlandskap, medan preferenser för ett urbant landskap skulle kunna bero på medlemskap i en kulturell grupp för vilken dessa landskap har en särskild mening. Men, menar Bourassa, många av de urbana landskap som används i preferensstudier har sannolikt ingen särskild betydelse för *någon* kulturell grupp, ännu mindre för den grupp som undersökningen gäller. Genom att ta hänsyn till de olika formerna av estetisk landskapsupplevelse kan man således förklara att preferenser för naturlandskap sannolikt baseras på helt andra faktorer än de som styr preferenser för ett urbant landskap (Bourassa. 1990, s. 805).

ANALYS OCH SLUTSATSER

Hur kan man utifrån de teorier som presenterats hittills analysera mina exempel på platser, som beskrevs i början av uppsatsen?

Analys

Stortorget, Lund

När jag bodde och läste i Lund hade jag flera platser jag ofta sökte mig till. Stortorget var en av dem; en plats för att sitta ner, prata och titta på folk som passerar. Helst medan man äter glass. Det är en social plats, dit man går i sällskap och alltid träffar ytterligare någon man känner. Stortorget är belagt med smågatsten och granithällar. I norr är en rad med lindar planterade och i söder finns ett större träd med bänkar runt stammen. Utanför Stadshallen, finns en stor svart skulptur som barn tycker om att klättra på. I norra änden av torget finns bänkar som fort fylls med människor vid minsta vårtecken. Fontänen mitt på torgets norra del används ofta som sittplats. Nästan alla som sitter eller står på Stortorget gör det i norra änden, medan den södra änden med det bänkomgärdade trädet, statyn och ingången till Stadshallen oftast är öde, trots att solen lyser lika bra på båda ändar av torget. Torget avgränsas i norr och öster av byggnader och i söder och väster av gator.

Studerar man Stortorget utifrån Appletons prospect-refuge-teori är det lätt att förstå varför folk väljer att uppehålla sig i torgets norra del. Där omges man av byggnader i norr och öster, vilket ger en känsla av att ryggen är skyddad. Man kan därför koncentrera sig på det som händer framför en. Byggnaderna norr om torget har en varierad fasad med många små prång och portar till affärer och mellan dem finns en liten gränd som leder upp mot Domkyrkan. Gott om möjligheter att gömma sig om fara skulle närma sig, således, både faktiskt och på ett symboliskt plan.

Om man applicerar Kaplan och Kaplans på den här platsen ser man att den både är lätt att förstå och att den kan locka till utforskande. Genom de sammanhållna ytstrukturerna, gatsten/granithällar/asfalt, är det lätt att förstå den. *Komplexiteten* är relativt hög på platsen, med olika fasadstilar, skyltar, trafik, människor men sannolikt kan denna uppvägas av att platsens *sammanhang* är så tydligt. *Läsbarheten* underlättas genom några tydliga element: skulpturen, det längsgående trafikstråket, fontänen, rådhusets karakteristiska fasad. Det är plats som är lätt att orientera sig på. Grändens krökta form kanske kan utgöra platsens inslag av *mysterium*? Träden och fontänen, några av de viktigaste komponenterna i en god plats enligt Kaplan och Kaplan, är förlagda till torgets norra del, där också de flesta bänkarna finns.

Sett utifrån Yang och Browns slutsatser borde platsen inte vara så uppskattad som den faktiskt är. Det absolut övervägande materialet på platsen är sten i olika former vilket utgjorde det minst uppskattade landskapselementet i deras studie: smågatsten, granit och asfalt på marken, tegel och sandsten i husens fasader. Träden i torgets norra ände mjukar upp den delen av torget något. Fontänen, som är av sten, kan kanske också sägas balanseras av vattnets rörelse i den. Det finns fyra siktlinjer här, en i vardera väderstreck.

Sannolikt kan torgets popularitet förklaras med andra faktorer än de rent ytliga, fysiska. Platsens läge, centralt i staden, och i närheten av många studenters vardagsmiljöer är nog en förklaring. Det är lätt att stanna till på väg till och från institutionerna eller AF-borgen. Det är säkert också så att det finns kulturella kopplingar till platsen, inte minst för studenter. Eftersom jag är uppvuxen i Lund har jag också tidigare kulturella kopplingar till den här miljön. Stortorget är en plats till vilken studenter och lundabor gett kulturellt delade meningar, vilket kan vara en förklaring till dess popularitet. För både studenter och lundabor har Stortorget alltid varit en viktig samlingsplats, som ges en viss dignitet av rådhuset och Stadshallens närvaro. Kanske kan min anknytning hit liknas vid det Relph kallade empatisk upplevelse av att vara på insidan? Jag är, eller var i alla fall när jag bodde och studerade här, både känslomässigt och empatiskt engagerad i den här platsen.

Sett ur Bourassas paradigm kan man se att Stortorget kanske inte så mycket bjuder en biologisk estetisk upplevelse utan snarare en kulturell och kanske individuell.

Det är en plats många har en anknytning till, just för att man så ofta träffar vänner här. Det är en plats man ofta stämmer träff på eftersom alla vet var den ligger i staden. När man som student sitter här en vardagseftermiddag signalerar man att man tillhör en särskild grupp; den som inte måste skynda till nåt kontor för att jobba utan kan ta sig tid att hänga här en stund...

Myrtengården, Alhambra

Myrtengården, *Patio de los Arraynes*, i Alhambra var nästa platsexempel. En intensiv stillhet vilar över denna plats. För att kunna uppskatta Myrtengården måste man komma tidigt, innan de stora folksamlingarna översvämmar Alhambra. Det är en icke-social plats, i det att man tystnar även om man kommer hit i sällskap. En rektangulär, stilla vattenspegel omgärdas av låga, täta myrtenhäckar. På utsidan av häckarna finns smala vattenrännor. I vardera ände av den långsträckta gården finns runda fontäner där vatten porlar. Golvet på gården är av vit marmor. Mot gården vetter byggnadernas vita fasader med moriskt utsmyckade fönsteröppningar. Det är lätt att tänka sig att den här platsen var en plats för tankar. Ett meditativt rum mitt i det myllrande palatset. Man kommer till Myrtengården via en serie rikt utsmyckade rum i palatset. Kanske är det själva överraskningen som leder till den intensiva skönhetsupplevelsen? Att man nalkas gården från sidan, genom rum och gårdar med helt annan karaktär?

Att analysera Myrtengården utifrån Appletons teorier är inte så lätt. Kortsidornas öppningar och arkader kan möjligtvis sägas erbjuda skydd och en möjlighet att se ut utan att ses. Under arkaderna kan man smälta ihop med skuggorna och betrakta dem som befinner sig ute på gården.

Även Kaplan och Kaplans analysmetod känns en smula obekväm att applicera på denna plats. Dess *sammanhang* är lätt att förstå: den stilla vattenytan och häckarnas mörkhet mot fasaderna och markbeläggningens vithet. *Komplexiteten* balanserar det enkla sammanhanget. Ett fåtal olika komponenter: golv, väggar, himlen som tak, vattnets spegel, häckarna, fönsteröppningarna, fontänerna. Det är en plats som är lätt att *läsa* genom sin enkla form och den tydliga riktningen som ges av vattenbassängen, gårdens långsträckta form och

myrtenhäckarna. Den är rik på *mysterium*; fönsteröppningarna, de små dörröppningarna som anas i två av gårdens hörnor under arkaderna kan locka en till upptäckt eller åtminstone spekulationer kring vad som händer därinnanför. Närvaron av vattnet och häckarna kan också anknyta till Kaplan och Kaplans slutsatser om människors platspreferenser.

Utifrån Yang och Browns slutsatser uppfyller Myrtengården några viktiga kriterier. Den innehåller vatten och vegetation, även om den har en strikt form. Yang och Brown menar att mjuka former för det mesta föredras framför kantiga. Ändå är det just kantigheten som på något sätt är själva tjusningen med den här platsen för mig. Jag upplever den inte som hård, trots de kantiga formerna hos gården, vattenspegeln, till och med myrtenhäcken som är klippt i en fyrkantig form. Kan möjligtvis vattenytans storlek i förhållande till gårdens ha betydelse? Att det "mjuka" vattnelementet dominerar platsen?

Min platsupplevelse av Myrtengården kan kanske hänföras till det Relph kallar beteendemässig upplevelse av att vara på insidan. Den beteendemässiga platsupplevelsen innebär att helt enkelt befinna sig på en plats utan att vara särskilt uppmärksam på platsens betydelser. Man ser och upplever platsen som en uppsättning objekt, utsikter och aktiviteter som är arrangerade på olika sätt. Jag upplever platsen som en vacker vy men har ingen aning om dess betydelse för de som först brukade den, då detta ligger för långt ifrån mig både i tid och kultur.

Myrtengården ger ett nästan sakralt intryck i sin vithet och sin avskalade form. Kulturellt sett kanske detta vita, strikta är närmare min kultur, genom att den påminner om vita kyrkomiljöer som det finns så många av hemma, än många av de andra rummen och gårdarna på Alhambra? De som också är lätta att uppskatta, men mer på ett intellektuellt plan genom att det är tydligt vilket fantastiskt hantverk de uppvisar och vilken rik kulturell mening platsen bär än att de väcker några kulturellt betingade reflexer hos mig. Uppskattar jag Myrtengården så mycket för att den är en slags lightversion av islamisk arkitektur?

Myrtengården kan kanske sägas bjuda både en biologisk estetisk upplevelse genom framförallt inslaget av vatten, men allra främst en kulturell, enligt Bourassas paradigm.

Att Alhambra ofta nämns som något fantastiskt och makalöst under utbildningen i landskapsarkitektur kanske också bidrar till min uppskattning av platsen. Som medlem i subkulturen landskapsarkitekt *ska* man tycka den här anläggningen är något alldeles speciellt!

sommarstugeverandan, Bohuslän

En av de bästa platserna i världen, enligt mig, är terrassen på mina föräldrars sommarhus i Bohuslän. Terrassen vetter mot söder och 30 meter bort ligger stranden. Bortanför stranden ser man ut över viken med sjöbodar, bryggor och båtar och ännu längre ut ligger farleden och öarna utanför. På sommaren är det alltid något som händer; någon som går förbi på stigen utanför trädgården, båtar som lägger ut eller till, segelskolans små jollar på väg ut eller in. Det doftar av vresrosor, salt och tång. Under lågsäsongen bjuder platsen en stillhet som är svår att finna någon annanstans. Varje tid här har sin lockelse. Här har jag varit någon gång varje sommar sen jag var tolv år gammal. I dåligt väder sitter man i soffan innanför glasdörren och tittar ut. Annars sitter man på trappan. Här kan man bli sittande en hel dag och bara titta. Vad

är det som är så lockande? Färgerna och formerna hos berg och hav. Havets ständigt skiftande uttryck. Den varma stugan i ryggen och fri utsikt. Dofterna, ljuset och ljuden. Den avslappnade kontakten med de bekanta och obekanta som passerar. Terrassen har alltid varit en samlingsplats för vänner i alla åldrar. Det är en väldigt bra informell social plats. Det är lätt för vänner och bekanta att titta förbi, prata, kanske få en kopp kaffe på väg in från bryggorna. Är man inte på humör för umgänge är det lätt att smita in och sätta sig i soffan istället. Om det är vackert väder sitter jag alltid på trappan till verandan när jag äter frukost eller lunch. Det är precis lagom rofyllt samtidigt som det alltid händer nåt. En båt som lägger ifrån eller några barn som fiskar krabbor.

Denna plats, där man sitter med huset bakom sig och med utsikt över havet, verkar vara ett klassiskt exempel på Appletons *prospect-refuge*-miljö. Huset bakom ryggen ger skydd bakåt så att man kan hålla uppsikt framåt. Huset har dessutom dörrar mot verandan så att det är lätt att dyka in, i skydd, om något hotande skulle närma sig. Platsen skulle också fungera väl som habitat, genom närheten till havet där man kan skaffa föda samtidigt som bergen erbjuder både skydd och utsiktspunkter.

Om man studerar platsen utifrån Kaplan och Kaplans förklaringsmodell erbjuder den *sammanhang* genom de tydliga ytstrukturerna hos gräset, gruset/sanden och vattenytan. *Komplexiteten* är varken för låg eller för hög i förhållande till platsens sammanhang: det finns många olika element, material och ytor i form av berg, sand, vatten, högt, lågt. Det är en plats som är lätt att *läsa*, genom att det finns några klart igenkännliga element i vattnet, bergen, stigen, bryggorna, sjöbodarna. Det vore lätt att ge sig ut där och ändå finna sin väg tillbaka, eftersom vattnet ger en tydlig vägledning. Stigen försvinner runt en liten bergknalle och farleden försvinner bakom berget, vilket skänker platsen ett inslag av *mysterium*; det finns mycket att upptäcka om man ser miljön från en annan synvinkel. Att platsen också erbjuder natur i form av vegetation och vatten talar också för att platsen är en god plats, enligt Kaplan och Kaplan.

Även Yang och Browns studier understryker betydelsen av vegetation och vatten för vår platsupplevelse. Den här platsen innehåller mycket sten, vilket inte brukar uppskattas så högt. Dock balanseras steninslaget, bergen, av den stora vattenytan. Dessutom bryts den upp av vegetationsinslag i form av små träd, buskar, ljung och lavar. Från verandan har man uppsikt över farleden från söder, vilket ger en spännande siktlinje.

Jag har, förstås, en stark anknytning till den här platsen, eftersom jag har tillbringat mycket tid här. Jag har många goda minnen härifrån, både egna och sådana jag delar med min familj och mina vänner. Den är också en del av min identitet, som individ men också som grupp. Som individ har jag spenderat alla somrar sedan jag var 12 år här. Skaffat vänner, lärt mig saker, förlorat saker. Varit lycklig, olycklig, nyfiken, trött, förväntansfull. På gruppnivå kan man sannolikt se dem som är lyckliga nog att kunna ha en sommarstuga här som en grupp. En annan grupp är de som i viss mån förstår båtar och hur man manövrerar dem eller som kan läsa vindarna och vattnet. En annan grupp jag kan sägas tillhöra är den svenska. Den svenska kulturen bjuder att man betar sig på ett visst sätt. Hejar på dem som går förbi även om man inte känner dem. Förstår vinken om dörren är öppen men ingen sitter på verandan....

Att utsikten från verandan är över en skyddad havsvik anknyter till Tuans kategorisering av platser som återkommer i våra fantasier.

Det är omöjligt för mig att säga om det är platsen som sådan som är det viktigaste eller de minnen som den är förknippad med. Jag kan inte skilja den ena upplevelsen från den andra, vilket kanske i sig är ett tecken på den djupa anknytning jag har till platsen. Det är en plats där jag känner mig rotad på så sätt att jag tror mig ha ingående kunskap om den och känner en djup känsla av omsorg om den. På ett symboliskt plan har jag en anknytning till platsen genom släktskapsband.

Min anknytning till den här platsen kan sägas leda till en existentiell upplevelse av att vara på insidan. Den existentiella upplevelsen av att vara på insidan kännetecknar tillhörighet till en plats och den djupa och fullständiga identifieringen med en plats. För mig är denna plats mycket mer "hemma" än någon annan plats jag bott på. Varje år som jag av olika anledningar inte har kunnat återvända hit känns det som om jag har förlorat något viktigt. Det händer något fundamentalt med mig när jag kommer hit. Kanske beror det på igenkänningen och minnena kopplade till platsen kombinerat med upplevelsen av att inte vara huvudansvarig för skötseln av den?

Om man applicerar Bourassas paradigm på den här platsen erbjuder den sannolikt både en biologisk, kulturell och individuell estetisk upplevelse.

Slutsatser

I den här uppsatsen har ett försök gjorts att förklara olika aspekter på vad som kan vara en god plats. Varför tycker människor mer om vissa platser än andra?

Enligt riksdagen är det av vikt att vi skapar platser som skänker Sveriges invånare estetiska upplevelser och att vi tillvaratar platser av kulturellt, historiskt eller arkitektoniskt värde. Vem avgör vad som utgör sådana platser? Finns det något recept på en god plats som tilltalar alla? Antagligen inte, vilket också är anledningen till att landskapsarkitektens arbete ger intryck av att vara både kreativt och spännande. Det finns dock några slutsatser att dra från de studier som ligger till grund för uppsatsen.

Det finns stora tvärkulturella likheter i människors platspreferenser. Naturliga element, allra helst träd och vatten, är fysiska element som kan vara utmärkande för en god plats. Placeringen av olika element i rummet påverkar också vår estetiska upplevelse. Vi uppskattar platser där vatten och växter är framträdande attribut. Vatten som visar reflektioner av träd, vatten som omges av tät vegetation och vatten i en "naturlig" miljö står högt på vår rankinglista, oavsett kulturell bakgrund. Platser som bjuder djup, genom utblickar i landskapet, och några element att orientera sig efter rankas högt av människor.

En god plats ska alltså gärna innehålla naturinslag i form av vatten eller vegetation. Frågan är var gränsen går mellan natur och urban miljö i detta hänseende. Hur mycket "natur" behövs det för att vi ska tycka om en plats. Kan man låna uttrycket hos "naturliga" miljöer för användning på urbana platser? Och är det i så fall något att sträva efter?

Vi är känsliga för balans mellan av "hårda" element, som byggnader, vägar, staket och "mjuka" som träd, buskar, gräs och vatten. En viktig utmaning för landskapsarkitekten som arbetar i urbana miljöer, där de "hårda" konstruktionerna blir allt större, blir att försöka balansera dessa komponenter mot varandra där så är möjligt. Mjuka former på ingående element verkar också föredras framför hårda.

Kaplan och Kaplans matris för att förklara människors platspreferenser baseras på hur vi förhåller oss till information från vår omvärld. De menar att vår vilja att förstå och att utforska vår omgivning är det som driver oss framåt. Platser behöver vara möjliga att förstå och locka oss till att utforska dem vidare för att vi ska uppleva dem som estetiskt tilltalande. De ingående parametrarna sammanhang, komplexitet, läsbarhet och mysterium behöver balanseras mot varandra för att vi ska tycka om en plats. Alltså bör den goda platsen inte vara för enkel, för då känns den tråkig, men inte heller för komplicerad och mångfacetterad utan samband för då blir den rörig. Lagom av allt kanske är ett recept en god plats?

Vi skapar band till platser som vi återkommer till. Vårt förhållande till platser på grund av att vi återkommer till dem påverkar så klart vår upplevelse av dem men också upplevelsen av andra platser vi möter. Att vi använder oss av vår fysiska omgivning i upprättandet och underhållet av vår identitet betyder att platser är viktiga för oss. Vissa menar till och med att vårt förhållande till platser kan vara lika djupt och lika viktigt för oss som förhållandet till andra människor. . Vi har sannolikt alla djupt personliga goda platser som påverkar vem vi är

och vad vi tycker är vackert. Med hänsyn till detta är det viktigt för landskapsarkitekten att involvera de boende på en plats vid förändringar i en befintlig miljö, för att försöka utreda vilka kulturella, sociala och individuella band de boende har till platsen. Att landskapsarkitekter generellt, enligt Kaplan och Kaplan och Sternudd, har visat sig vara dåliga på att förutsäga allmänhetens platspreferenser är ännu en anledning.

Vi ger kulturellt delade meningar till platser för att underhålla vår gruppidentitet. Det är svårt att genomföra preferensstudier där endast kulturen är en variabel faktor. Därigenom är det också svårt att förutsäga exakt *hur* kulturella faktorer påverkar våra platspreferenser bara *att* de kan göra det.

En slutsats är alltså att det finns stora likheter i våra platspreferenser. En annan att kulturella och sociala faktorer kan påverka våra platspreferenser, vilket torde leda till skillnader däri..

Det kan finnas underliggande evolutionära förklaringar till våra platspreferenser, men det är sannolikt inte hela förklaringen. Försök har gjorts att formulera förklaringsmodeller som rymmer både biologiska, kulturella och individuella faktorer, vilka skulle kunna förklara diskrepansen ovan. Dessa kan vara användbara för landskapsarkitekten. En medvetenhet om att det finns platser som är en del av vem du är som person. De är en del av din personlighet. Landskapsarkitekten behöver alltså vara medveten om att hennes estetiska upplevelse, hennes estetiska normer, kan vara påverkade av både biologiska, kulturella och individuella faktorer. En lyhördhet för vad människorna på den berörda platsen eller i dess omgivningar har för estetiska preferenser kan i kombination med landskapsarkitektens egna estetiska normer resultera i fler goda platser i vårt samhälle.

möjliga fortsatta studier

Det hade varit intressant att se på hur platser förändras över tiden. En plats som är underbar en junieftermiddag är det kanske inte på natten och inte heller i november. Även utnyttjandet över dygnet kan variera genom att olika grupper använder platser vid olika tider. Pensionärerna matar duvor i parken på förmiddagen. Barnfamiljerna leker där på eftermiddagen medan ungdomarna samlas där senare på kvällen. En pensionär som råkar komma förbi sent på kvällen skulle inte tycka att detta var en god plats. Kanske inte heller en tonåring som hamnar här på förmiddagen.

Ett annat sätt att se på tidens inverkan är att studera hur människan anknyter till platser över tid. Hur påverkas människor som flyttar runt mycket, mellan olika städer eller olika länder?

Ett annat spår kunde vara att undersöka vad folk vill ha ut av sin platsupplevelse. Vilka syften har vi?

Åter ett annat kunde vara att studera hur praktiserande landskapsarkitekter eller planerare använder preferensforskningen i sitt arbete.

REFERENSFÖRTECKNING

Tryckta källor

- Altman, I & Low, S.M. (1992). 'Place Attachment: A Conceptual Inquiry' I Altman, I., Low, S.M. (red) *Human Behavior and Environment*. Vol 12: Place Attachment. New York: Plenum Press.
- Appleton, J. (1996). *The Experience of Landscape*. Rev ed. London: Wiley.
- Bell, S. (2009). *Elements of Visual Design in the Landscape*, 2:d edition. New York: Routledge.
- Bell, S. (1999). *Landscape: Pattern, Perception and Process*. New York: Routledge.
- Bourassa, S.C. (1990). A Paradigm for Landscape Aesthetics. *Environment and Behavior*, 22, pp 787-812.
- Chawla, L. (1992). 'Childhood Place Attachments' I Altman, I., Low, S.M. (red) *Human Behavior and Environment*. Vol 12: Place Attachment. New York: Plenum Press.
- Kaplan, S & Kaplan, R. (1989). *The Experience of Nature: A Psychological Perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Korpela, K. (2002). 'Children's Environment' I *Handbook of Environmental Psychology*. Bechtel. R., Churchman. A. (red). New York. John Wiley & Sons, Inc
- Low, S. (1992). 'Symbolic Ties that bind – Place Attachment in the Plaza' I Altman, I., Low, S.M. (red) *Human Behavior and Environment*. Vol 12: Place attachment. New York: Plenum Press.
- Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. London: Pion Limited.
- Sternudd, C. (2007). *Bilder av småstaden: om estetisk värdering av en stadstyp*. Diss. Lund: Lunds Universitet.
- Tuan, Y.F. (2003 / 1977). *Space and place – the Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Tuan, Y.F. (1974). *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes and Values*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Tucker Cross, L. (2004). Environmental Atmosphere. *Outdoor environmental assessments for design and education*. Akademisk avhandling. Lund, Sweden: Lund Institute of Technology, School of Architecture, Environmental Psychology Unit.
- Wilson, S. (1993). 'Biophilia and the Conservation Ethic' I Kellert, S & Wilson, S. (red) *The Biophilia Hypothesis*. Washington D.C.: Island Press.

Ulrich, R. (1993). 'Biophilia, Biophobia and Natural Landscapes' I Kellert, S & Wilson, S. (red) *The Biophilia Hypothesis*. Washington D.C.: Island Press.

Yang, B.E. & Brown, T.J. (1992). A Cross-Cultural Comparison of Preference for Landscape Style and Landscape Elements. *Environment and Behavior*, 24, pp 471-507

Otryckta källor

Miljömålsportalen. (Senast uppdaterad 2009-03-30). 15. *God bebyggd miljö - definition*.

Tillgänglig: <http://www.miljomal.se/15-God-bebyggd-miljo/Definition/> (2010-05-20).